

İbnü'l-Arabî'nin Siyaset ve İdare Anlayışı

Ibn al-Arabi's Understanding of Politics And Administration

Prof. Dr. Abdurrahim Alkış

Dicle Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
Tasavvuf Anabilim Dalı,
abdurrahim.alkis@dicle.edu.tr

Dicle University
Faculty of Theology
Department of Sufism
<https://orcid.org/0000-0002-6125-8625>
<https://ror.org/0257dtg16>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Types	Araştırma Research Article
Geliş Tarihi Received	07 Temmuz July 2024
Kabul Tarihi Accepted	10 Eylül September 2024
Yayın Tarihi Published	30 Aralık December 2024
Yayın Sezonu Pub Date Season	Aralık December
Sayı Issue	54
Sayfa Pages	1-61

Atıf | Cite as

Alkış, Abdurrahim. "İbnü'l-Arabî'nin Siyaset ve İdare Anlayışı". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 54 (Aralık 2024), 1-61.

<https://doi.org/10.70951/tasavvufdergisi.1511899>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı | Published by

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.

Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. | It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Abdurrahim Alkış).

Öz*

İslâm düşünce tarihinin bir yazın türü de siyaset ve idare ile ilgili yazılan eserlerdir. İslâm düşünürleri bu alanda yüzlerce eser kaleme almış, bu eserler pek çok sultan ve vezir için başucu kaynak eser olmuştur. Bu alanda kendi düşünce sistemine özgün eserler kaleme alan bir düşünür de Muhyiddin İbnü'l-Arabî'dir (v. 638/1240). İbnü'l-Arabî bu tür konulara tahsis ettiği bir ciltlik et-Tedbîratü'l-İlâhiyye fî islâhi'l-memleketi'l-insâniyye isimli eserinde ve 37 sifr'den/defterden oluşan el-Fütühâtü'l-Mekkiyye isimli ansiklopedik eserinde çok özgün fikirler beyân eder. Biz bu çalışmamızda ağırlıklı olarak bu iki eseri üzerinden siyaset alanındaki görüşlerini ve etkilerini tespit etmeye çalışacağız. Özellikle bu konularla ilgili görüşlerini ünlü nazariyesi vahdet-i vücûd anlayışı çerçevesinde ele alacağız. Çünkü İbnü'l-Arabî bu âlemi yüce âlemlerin izdüşümü olarak görür. Ona göre şu içerisinde yaşadığımız âlemdeki varlıklar ve olaylar “varlık mertebeleri” diye isimlendirdiği mertebelerin üstlü-altlı olarak etkileşiminden ibarettir. Ona göre zât-sıfât-esmâ arasında üst mertebelerde olan etkileşim ve hiyerarşi farklı yansımalarla da olsa alt mertebelerdeki ruh, nefis ve beden arasındaki etkileşime yansır. **Anahtar Kelimeler:** Tasavvuf, İbnü'l-Arabî, Siyâset, Yönetim, Tevhîd.

---

* Bu makale 10 Haziran 2024 tarihinde Saraybosna'da düzenlenen uluslararası bir sempozyumda sunulan kısa bir tebliğin genişletilmiş halidir./This article is an expanded version of a short paper presented at an international symposium held in Sarajevo on June 10, 2024.

Abstract

One of the literary genres in the history of Islamic thought is works related to politics and administration. Islamic thinkers have written hundreds of works in this field, many of which have served as essential resources for numerous sultans and viziers. One such thinker who wrote original works according to his own thought system is Muhyi al-Din Ibn al-Arabi (d. 1240). Ibn al-Arabi expresses very unique ideas in his one-volume work al-Tadbirât al-İlâhiyya fi Islâh al-Mamlaka al-İnsâniyya, which he dedicated to these topics, and in his encyclopedic work al-Futuhât al-Makkiyya, consisting of 37 notebooks. In our study, we will primarily try to identify his views and influences based on these two works. We will especially examine his views on politics and administration within the framework of his famous theory of Wahdat al-Wujûd (Unity of Existence). This is because Ibn al-Arabi sees this world as a reflection of the supreme realms. According to him, the beings and events in this world are merely interactions of what he calls "levels of existence" that are arranged hierarchically. According to him, the interaction and hierarchy between the essence-attributes-names at the higher levels is reflected in the interaction between the spirit, soul and body at the lower levels, albeit with different reflections.

Keywords: Sufisim, Ibn al-Arabi, Politics, Administration, Tawhid.

آراء ابن العربي في السياسة والإدارة

الملخص

من المجالات التي كُتبت عنها في تاريخ الفكر الإسلامي هي المواضيع المتعلقة بالسياسة والإدارة . وقد كتب المفكرون الإسلاميون مئات المؤلفات في هذا المجال ، وأصبحت هذه المؤلفات مرجعاً أساسياً للعديد من السلاطين والوزراء . من هؤلاء المفكرين الذين كتبوا أعمالاً أصلية وفقاً لفناعاتهم الفكرية محيي الدين بن العربي (ت ١٢٤٠/٦٣٨) . وقد أولى ابن العربي اهتماماً كبيراً بمثل هذه المواضيع في كتابه المكون من مجلد واحد بعنوان "التدبيرات الإلهية في إصلاح المملكة الإنسانية" وفي كتابه الموسوعي "الفتوحات المكية" المكون من ٣٧ سفراً . وسنحاول في هذه الدراسة التعرف على آرائه وتأثيراته ومساهماته في مجال السياسة بشكل رئيسي من خلال هذين العاملين . وسنركز بشكل خاص على مناقشة آرائه حول هذه القضايا في إطار نظريته الشهيرة "وحدة الوجود" . وذلك لأن ابن العربي يرى أن هذا العالم هو انعكاس للعوالم العليا . فإن الكائنات والأحداث والوقائع في العالم الذي نعيش فيه تتكون من تفاعل المراتب العلية ، التي تعرف بـ "مراتب الوجود" . ومن وجهة نظره فإن التفاعل والتراتب بين الذات والصفات والأسماء في المستويات العليا ينعكس على التفاعل بين الروح والنفس والجسد في المستويات الأدنى ، وإن كان هذا الانعكاس بأشكال مختلفة

الكلمات المفتاحية : التصوف ، ابن العربي ، السياسة ، الإدارة ، التوحيد .

Giriş

Siyaset ve idare ile ilgili eser yazan İslâm âlimlerine göre âlemin nizâm ve intizâmı için maddî-mânevî siyaset kurumları ve bu kurumlar tarafından ortaya konan yönetim tarzları bulunmaktadır ve bunların varlığı elzemdir. Aksi takdirde âlem fesâda uğrar, her yeri anarşi sarar ve tüm âlem yaşanmaz hâle gelir. İslâm düşünürleri nizâm-ı âlem hakkında çok değerli öğretiler kaleme almış, zamanla bu öğretiler pek çok İslâm Devleti için yönetim yasaları ve tarzları hâline gelmiştir. Nitekim İslâm düşünce tarihinde ahkâm-ı sultâniyye, siyâset-nâme, âdâbü'l-mülûk gibi riyâset ve siyaset ile ilgili yüzlerce eser kaleme alınmış ve zamanla bu tür eserler telif etmek bir gelenek hâline gelmiştir.¹

1 İslâm medeniyet tarihinde siyâset ve yönetim ile ilgili çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Çalışmamızın konusu olan İbnü'l-Arabî'nin siyâset ve yönetim anlayışını daha iyi anlamak ve mukayese etmek için öncesinde ve sonrasında yazılan önemli eserlerden bahsedecek olursak:

İbnü'l-Arabî'nin et-Tedbirât'ından Önce Yazılanlar:

Emevîler döneminde yaşayan İbnü'l-Mukaffâ'nın (Ebû Muhammed Abdullah Rûzbih b. el-Mukaffâ' Dâdeveyh v. 142/759) *Siyerü mülûki'l-Acem= Hudâyname, Kitâbü'l-Âyîn, Kitâbü't-Tâc fî sîreti Enûşîrvân* gibi eserleri, Sâmânîler ve Hamdânîler döneminde yaşayan Fârâbî'nin (Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan et-Türki v. 339/ 950) *Medînetü'l-Fâzıla, es-Siyâse el-Medeniyye* gibi eserleri, Fârâbî'nin talebesi Yahyâ b. Adî'nin (Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Adî b. Hamid b. Zekeriyâ v. 364/ 975) *Tehzîbü'l-Ahlâk*, Sâmânîler ve Büveyhîler döneminde Mâverâunnehir bölgesinde yetişen Âmirî'nin (Ebû'l-Hasen Muhammed b. Yûsuf el-Âmirî v. 381/ 992) *Kitâbu'l-İlâm, Kitâbü'l-emed 'ale'l-ebed ve Es-sa'ade ve'l-is'ad* gibi eserleri, Me'mûnîler ve Gaznelîler döneminde yaşayan Seâlibî'nin, (Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî v. 429/1038) II. Memûn'a ithafen yazdığı *Âdâbü'l-mülûk* isimli eseri, Abbâsîler döneminde Hicrî 6 Milâdî 10. Yüzyılda ortaya çıkan felsefi bir gurub olan İhvân-ı Safâ'nın *Resâil'i*, Karahanlılar döneminde yaşayan Yusuf Has Hâcib'in (11. y.y.) *Kutadgu Bilig'i*, Abbâsîler Döneminde yaşayan Mâverdi'nin (Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Basrî el-Mâverdi v. 450/1058) *Edebü'd-dünya ve'd-dîn, Ahkâmü's-sultâniyye, Edebü'l-vezîr, Teshlîlün-nazar ve Ta'cîlüz-zâfer ve Nasihatü'l-mülûk* gibi eserleri, Abbâsîler ve Selçuklular döneminde yaşayan büyük devlet adamı Nizâmü'l-Mülk'ün (Ebû Ali Kivâmüddin Hasen b. Ali et-Tûsî v. 485/1092) *Siyâsetnâme'si*, Abbâsîler ve Selçuklular döneminde yaşayan İmâm Gazzâlî'nin (Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî v. 505/1111) *el-İktisâd fî el-İtikâd, Nasihatü'l-Mülûk* (Selçuklu Sultânına ithâfen), *Fedâhu'l-Bâtıniyye ve İhyâü Ulumî'd-Dîn* gibi eserleri, Endülüs Emevîleri döneminde yaşayan Turtuşî'nin (Ebû Bekr Muhammed b. Velid el-Fihri et-Turtuşî v. 520/1126) *Sirâcü'l-Mülûk* isimli eseri, Murâbitlar döneminde Endülüs'te yetişen İbn-i Bâce'nin (Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ b. es-Sâig b. Bâce et-Tücbî el-Endelüsî es-Sarakustî v. 533/1139) *Kitâbu Tedbirî'l-mütevahhid* isimli eseri, Eyyübîler döneminde yaşayan Celâleddin Seyzerî'nin (Ebû'l-Fadâil Celâlüddin Abdirrahmân b. Nasr eş-Şeyzerî et-Taberî v. 589/1193) Salahaddîn Eyyübî'ye ithâf ettiği *el-Menhecü'l-meslûk* isimli eseri, Endülüs Emevîleri döneminde yaşayan İbn-i Rüşd'ün (Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî v. 595/1198) *et-Telhis* isimli eseri, İbnü'l-Arabî'nin *Tedbirât'*ından Sonra Yazılanlar:

Moğollar ve Anadolu Selçukluları döneminde yaşayan Necmeddin Dâye'nin (Ebû Bekr Necmüddin-i Dâye Abdullah b. Muhammed b. Şâhâver el-Esedî er-Râzî v. 654/1256) *Mermûzât-ı Esedî der*

İslâm siyaset ve yönetim geleneği çerçevesinde eser telif eden âlimler Hz. Peygamber'in yönetim tarzını örnek olarak ele almış, siyaset ve idare hakkında değerli öğretiler ortaya koymuşlardır. Bahsi geçen eser geleneğinde Hz. Peygamber'in uygulamaları dışında dört halifenin uygulamaları ikincil derecede önemsenmiş ve bu uygulamalar ikincil derecede değerlendirilmelere tâbi tutulmuştur. Bahsi geçen alanlarda eser veren âlimler Asr-ı Saadet'in yönetim ve siyaset anlayışını irdelerlerken hilâfet-imâmet-adâlet gibi yönetim ile ilgili belli başlı bazı kavramları merkeze almış ve bu çerçevede eser te'lif etmişlerdir.

İslâm düşünce tarihinde yönetim tarzları hakkında sultanlar için bilgilendirme ve tavsiye niteliğinde yazılan eserlere “nasihatü'l-mülûk, tuhfetü'l-mülûk, enisü'l-mülûk, âdâbü'l-mülûk, ahlâku'l-mülûk” gibi isimler verilmiştir. Vezir ve emîrler için yazılan eserlere de “nasihatü'l-vüzerâ, tuhfetü'l-vüzerâ, mir'atü'l-vüzerâ” gibi isimler verilmiştir.

Çalışmamızın iki temel kaynağından biri olan İbnü'l-Arabî'nin *et-Tedbirâtü'l-İlâhiyye fî islâhi'l-memleketi'l-insâniyye* isimli eseri yukarıda bahsi geçen konular ile ilgili olduğu hâlde onlardan büyük ölçüde ayrılmış ve bu tür eser geleneğine farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. İbnü'l-Arabî *et-Tedbirâtü'l-İslâm* âleminin batısı olan Mağrib'den doğusu olan Maşrik'a sefer etmeden önce 590/1194 yılında kaleme almıştır. Müellif *el-Fütûhât*'ında bu eserden bahsettiğine göre *et-Tedbirâtü'l-İslâm*, *el-Fütûhât*'tan önce te'lif etmiştir. Müellifin *et-Tedbirâtü'l-İslâm* âleminde olduğu gibi Osmanlı coğrafyasında da oldukça

---

Mezmûrât-ı Dâvûdî isimli eseri, Abbâsiler ve Moğollar döneminde yaşayan Nasreddin Tûsî'nin (Ebû Ca'fer Nasîrüddin Muhammed b. Muhammed b. el-Hasen *et-Tûsî* v. 672/1274) *Ahlâk-ı Nâsırı* isimli eseri, Moğollar ve Memlûklülür döneminde yaşayan İbn-i Teymiyye'nin (Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdilhalim b. Mecdidin Abdisselâm el-Harrânî v. 728/1328) *es-Siyâse eş-Şer'iyye fî Islâh er-Râit ve er-Râiyye* isimli eseri, Memlûklülür döneminde yaşayan Bedrüddin Cemâ'a'nın (Ebü Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. İbrâhîm b. Sa'dillâh b. Cemâ'a el-Kinânî el-Hamevî v. 733/1333) *Tahrîrü'l-ahkâm fî tedbiri ceşî'l-İslâm* isimli eseri, Timurlular döneminde yaşayan Seyyid Ali Hemedânî'nin (v. 786/1385) *Zahîretü'l-Mülûk* isimli eseri, Akkoyunlular ve Osmanlılar döneminde yaşayan İdris-i Bidlisî'nin (v. 926/1520) *Mir'atü'l-Cemâl ve Kânûn-i Şehinşâhî* isimli iki eseri, Osmanlılar döneminde yaşayan Seyhoğlu Mustafâ'nın (ö. 1414) *Kenzü'l-küberâ ve mehekkü'l-Ulemâ'* isimli eseri, Osmanlılar döneminde yaşamış olan Kınalızâde Ali Efendi'nin (v. 979/1572) *Ahlâk-ı Alâi* isimli eseri, Osmanlılar döneminde yaşayan Hasen Kâfi el-Akhisârî'nin (v. 1024/1615) *Usûlü'l-hikem fî nizâmî'l-âlem* isimli eseri.

ilgi görmüş ve farklı isimler tarafından şerhe tâbî tutulmuştur. Eserin İstanbul'daki yazma eserler kütüphanelerinde bile 50'yi aşkın el yazması nüshası bulunmaktadır. Bu da eserin yoğun ilgi gördüğünün bir göstergesidir.

Et-Tedbirât'ın Sarı Abdullah Efendî'ye (ö. 1071/1660) nisbet edilen *Tedbirü'n-neş'eteyn fî islâhî'n-nüşateyn* isimli bir şerhi bulunmaktadır. Bir diğer şerhi Hasan b. Tu'me el-Beytümânî'nin (v. 1175/1760) *Fütühâtü'r-Rabbâniyye fî Şerhi et-Tedbirâti'l-İlâhiyye* isimli Arapça şerhidir. Beytümânî'nin bu şerhi Âsım İbrâhîm Keyyâlî tahkikiyle Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî tarafından Beyrût'ta 2015 yılında iki cilt olarak neşredilmiştir. Arapça'daki bir diğer şerh de Muhammed b. Mahmûd b. Alî ed-Dâmûnî'ye (v. 1208/1793) âit *Nefehâtü'l-İlâhiyye fî şerhi maâni't-Tedbirâti'l-İlâhiyye* isimli şerhtir.² *Et-Tedbirât*, Ahmed Avnî Konuk (v. 1938) tarafından *et-Tedbirâtü'l-İlâhiyye fî islâhi Memleketi'l-İnsâniyye Tercüme ve Şerhi* ismiyle Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Ahmed Avnî'nin bu eseri Mustafa Tahralı tarafından neşre hazırlanmış ve İz Yayıncılık tarafından neşredilmiştir.³

Eserin etkisinde kalıp bu minvâlde ruh-beden-nefs ekseninde siyaset nazariyesi alanında eser yazan âlimler de bulunmaktadır. Bunlardan birisi Taşköprizâde Ahmed Efendî'dir (v. 968/1561). Taşköprizâde bu çerçevede *Risâle fî beyâni esrâri'l-İhlâfeti'l-insâniyye ve's-salâtanati'l-ma'neviyye*⁴ isminde bir risâle kaleme almıştır. Bir diğer isim de kısaca İbnü'l-Haddâd diye bilinen Ebü'l-Meâlî Muhammed b. Mansûr b. Hubeş el-Mûsulî'dir (v. 673'ten sonra). İbnü'l-Haddâd'ın bu tarzda *Temsilü'l-mü'mini bi'l-medîne*⁵ isminde bir risâlesi bulunmaktadır.

---

2 Dâmûnî'nin bu şerhi Ahmed Ferîd el-Mezîdî tarafından Beyrutta Nâşîrûn Yayınları içerisinde 2013 yılında neşredilmiştir.

3 Muhyiddin İbn Arabî, *et-Tedbirâtü'l-İlâhiyye fî islâhi Memleketi'l-İnsâniyye Tercüme ve Şerhi*, çev. Ahmet Avnî Konuk, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004).

4 Taşköprizâde Ahmed Efendî, *Risâle fî beyâni esrâri'l-İhlâfeti'l-insâniyye ve's-salâtanati'l-ma'neviyye* (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendî, 2098; Nuruosmaniye Ktp., 4902/5).

5 Ebü'l-Meâlî Muhammed b. Mansûr b. Hubeş el-Mûsulî, *Temsilü'l-mü'mini bi'l-medîne* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, 4875), 125-127 vr.

Ülkemizde *et-Tedbirât* ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezleri hazırlanmış ve bu eserle ilgili pek çok makale kaleme alınmıştır.

Zeliha Öteleş, 2007 yılında MÜSBE'ye bağlı olarak *Ahlâk ve Siyaset Felsefesi Açısından Sırru'l-Esrâr ile Tedbirât-ı İlâhiyye'nin Karşılaştırılması* başlığıyla bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. ⁶

Özkan Öztürk, 2014 yılında mezkûr üniversitede *Tasavvuf Geleneğinin Osmanlı Siyasî Düşüncesinde Tezahürü* ismiyle bu eser eksenli bir doktora tezi hazırlamış, Öztürk'ün bu tezi 2015 yılında *Siyaset ve Tasavvuf: Osmanlı Siyasî Düşüncesinde Tasavvufun Tezahürleri* ismiyle Dergah Yayınları tarafından kitap hâline getirilmiştir.⁷ Özkan Öztürk'ün *et-Tedbirât* eksenli birkaç çalışması daha bulunmaktadır: *Ruha Gelen Elçiler: et-Tedbirâtü'l-İlâhiyye'de Karakter Onarımı*⁸, *Osmanlı Siyaset Düşüncesi ve İbnü'l-Arabî: et-Tedbirâtü'l-İlâhiyye Üzerinden Bir Okuma*,⁹ Öztürk bu çalışmasında Osmanlı Dönemi âlimlerinden Sarı Abdullah Efendi'ye nisbet edilen *Tedbirü'n-neş'eteyn fi islâhî'n-nüşa'teyn* isimli eserinden yola çıkarak İbnü'l-Arabî'nin hilâfet ve imâmet anlayışını ele alır. Öztürk'ün konuyla ilgili bir çalışması da *Tasavvufî Düşüncede İlâhî İsimlerin Fiilleri Olarak Siyaset*¹⁰ ismiyle yayınlanmıştır.

İbnü'l-Arabî'nin siyaset ve idare ile ilgili görüşlerini konu edinen bir diğer değerli çalışma da Abdullah Kartal tarafından *İbnü'l-Arabî'ye Göre*

---

6 Zeliha Öteleş, *Ahlâk ve Siyaset Felsefesi Açısından Sırru'l-Esrâr ile Tedbirât-ı İlâhiyye'nin Karşılaştırılması* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

7 Özkan Öztürk, *Siyaset ve Tasavvuf Osmanlı Siyasî Düşüncesinde Tasavvufun Tezahürleri* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2015).

8 Özkan Öztürk, "Ruha Gelen Elçiler: et-Tedbirâtü'l-İlâhiyye'de Karakter Onarımı", *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd. (Ordu: Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016), 2/443-455.

9 Özkan Öztürk, "Osmanlı Siyaset Düşüncesi ve İbnü'l-Arabî: et-Tedbirâtü'l-İlâhiyye Üzerinden Bir Okuma", *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf*, ed. Ercan Alkan ve Osman Sacid Arı, (İstanbul: İSAR Yayınları, 2018), 745-766.

10 Özkan Öztürk, "Tasavvufî Düşüncede İlâhî İsimlerin Fiilleri Olarak Siyaset", *Teklif: 2 Aylık Düşünce Dergisi* 7, (2023), 136-146.

*Velâyet-Nübüvvet Bağlamında Tasavvuf-Siyaset İlişkisi: Manevî Otorite ve Maddî İktidar*¹¹ başlığıyla kaleme alınmıştır.

Tosun Bayrak *et-Tedbîrât'ı, İbn 'Arabi: Divine Governance of the Human Kingdom* ismiyle İngilizce'ye çevirmiştir.¹²

Columbia Üniversitesinden Doha Tazi Hemida isminde Faslı bir doktora öğrencisi *et-Tedbîrâtü'l-İlâhiyye* ekseninde *A Sufi conception of order: Ibn 'Arabi's discourse on governance/Sûfîlerin Nizam Anlayışı: İbn Arabî'nin Yönetim Söylemi* ismiyle bir makale kaleme almıştır.¹³ Doha Tazi bu makalesinde nefs, cihâdü'n-nefs, hubbu'l-câh, hevâ, zâhir ve batın, hilâfet gibi kavramlar çerçevesinde İbnü'l-Arabî'nin yönetim anlayışını anlamaya çalışır. Yazar bu makalesinde doğudan İmam Gazzâlî, Hâris el-Muhâsibî, İbn Haldûn gibi batıdan da Montesquieu, Spinoza ve Machiavelli gibi isimlerin görüşleriyle mukayeselerde bulunur.

Biz de bu çalışmamızda İbnü'l-Arabî'nin *et-Tedbîrâtü'l-İlâhiyye* isimli eserinin yanı sıra müellifin ansiklopedik eseri olan *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'si üzerinden siyaset ve yönetim anlayışını tespit edip değerlendirmeye çalışacağız. Konuyla ilgili yapılan akademik çalışmalarda *et-Tedbîrât* isimli eseri ele alındığı hâlde *el-Fütûhât*'ındaki görüşleri genellikle göz ardı edilmiştir. Bundan dolayı ağırlıklı olarak *el-Fütûhât*'ını nazar-i itibâre alacağız. Çalışmamızın diğer çalışmalardan asıl farkı konuyu İbnü'l-Arabî'nin zât-sıfât-esmâ ve tevhîd kavramları eksenindeki görüşlerini değerlendirmeye almasıdır.

İbnü'l-Arabî siyaset ve yönetim anlayışını tevhîd merkezli, varlık mertebeleri çerçevesinde ele alır. Siyaseti şehâdet ve gayb âlemindeki yansımalarıyla birlikte değerlendirir, siyaset ve idarenin mânâ âlemleriyle olan

---

11 Abdullah Kartal, "İbnü'l-Arabî'ye Göre Velâyet-Nübüvvet Bağlamında Tasavvuf-Siyaset İlişkisi: Manevî Otorite ve Maddî İktidar", *Tarihten Günümüze Süfi - Siyaset İlişkileri*, ed. Salih Çift ve Takyettin Karakaya (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 203-226.

12 İbn Arabî, *Divine Governance of the Human Kingdom*, çev. Tosun Bayrak, (Louisville: Fons Vitae Publishing, 1997).

13 Doha Tazi Hemida, "A Sufi Conception of Order: Ibn 'Arabi's Discourse on Governance", *Journal of Islamic Studies* 35/1 (2024), 46-81.

irtibatını ortaya koyar. Bilebildiğimiz kadarıyla İbnü'l-Arabî gibi bu minvâl üzere eser kaleme alan kişi pek de bulunmamaktadır.

Çalışmamızın ilk kısmında İbnü'l-Arabî'nin siyaset felsefesi ile ilgili nazariyelerini ele alacağız. Eserlerinde ilgili nazariyelerin izlerini sürdürdüğümüzde bu nazariyelerinin iki ana eksen üzerine kurulu olduğunu görürüz. Bunlardan biri Zât-Sifât ve Esmâ merkezli olup varlık mertebelerinin ilk üç mertebesi ile alakadar iken bir diğeri ise Ruh-Beden ve Nefs merkezli olup varlığın son üç mertebesi ile ilgilidir.¹⁴

Çalışmamızın ikinci kısmında ise İbnü'l-Arabî'nin idârî ve siyâsî kesimlerle olan ilişkilerinden yola çıkarak teori-pratik uyumunu tespit etmeye çalışacağız.

1. İbnü'l-Arabî'nin Siyaset ve Yönetim ile İlgili Nazarî Görüşleri

İbnü'l-Arabî en başta *et-Tedbirâtü'l-İlâhiyye* olmak üzere pek çok eserinde siyaset ve yönetim anlayışı hakkında çok değerli bilgiler ve görüşler sunar. Kanaatimce onun bu minvaldeki görüşleri günümüz siyaset nazariyeleri açısından oldukça ilgi çekicidir. Her şeyden önce İbnü'l-Arabî siyaset ilmini ilâhî-nebevî-hikemî bir ilim olarak ele alır. Mâlûmunuz olduğu üzere bu tür hikemî ilimler -Kur'an âyetlerinde açıkça belirtildiği üzere- Cenâb-ı Hak tarafından bazı kulların kalbine ilkâ edilen ilimlerdir, Allah bu tür ilimleri bazı kullarına bağışlar.¹⁵ Kendilerine hikmet bağışlanan kişiler bu ilimleri çerçevesinde kanunlar, yasalar oluştururlar ve böylece halkın; can, mal ve namuslarını güven altına alırlar.

İbnü'l-Arabî yeryüzündeki siyâsî gelişmeleri Allah'ın esmâsı arasındaki gelişmeler ekseninde okumaya çalışır. İbnü'l-Arabî'ye göre Cenâb-ı Hakk'ın tüm esmâsı kâinatta hüküm-fermâ olmakla birlikte O'nun siyâsî

---

14 Burada varlığın mertebelerini altılı bir şekilde değerlendirmeye alıyoruz: Lâ-taayün/Zât, Tayyün-i evvel/Ehadiyyet, Taayün-i Sâni/Vâhidiyyet, Rûhlâr Âlemi, Misâl Âlemi, Şehâdet Âlemi

15 Bakara, 2/269.

nizâm ve intizâm ile yakından alakadâr olan isimleri; er-Rab, el-Müdebbir ve el-Mufassıl isimleridir. İbnü'l-Arabî devletlerin, kurumların vb. siyâsî yapıların üzerine binâ edildikleri şahs-ı mânevîlerini anlatırken “nâmûs” ve “câsûs” gibi iki önemli ıstılâhtan yola çıkarak yasalara ve yasaların başka âlemlerdeki karşılıklarına vurgu yapar. *el-Fütuhâtü'l-Mekkiyye* isimli eserinde bu konuda şöyle der:

er-Rab, onlar için bir takım sınırlar belirlemiş, memleketin ıslâhı için ve ^{أَبْهَمَ أَحْسَنَ} hangisinin daha iyi amel edeceğini” imtihân etmek için bir takım yasalar koymuştur. Allah bunları iki kısıma ayırmıştır: Bunlardan birisi ‘siyâset-i hikemiyye’ diye isimlendirilen kısımdır ki; Allah, onu ekâbir-i nâsın/büyük insanların fıtratlarına/melekelerine ilkâ etmiştir. Böylece onlar, kendilerinde buldukları bir kuvvet ve kudret vasıtasıyla, her şehir, her bölge ve her iklim için mizaç ve tabiatlarının iktizâsına göre sınırlar belirlemiş ve yasalar koymuşlardır. Zîrâ bu büyük insanlar, hikmetin gereğini bilirler. Onların koydukları yasalarla insanların malları, canları, âileleri, ırzları ve nesepleri korunur. Onlar, bu yasaları ‘nevâmis/yasalar’ diye isimlendirdiler. Bu kelimenin mânâsı ise, esbâb-ı hayr/iyiliği temin eden sebepler demektir. Çünkü nâmûs, örf-i ıstılâhîde hayır/iyiliği getiren şey demektir. Nâmûs’un zıddı olan Casus ıstılâhî ise, kötülüğün kaynağı olan şeyler için istîmâl edilir. İşte bunlar akıllı insanlar tarafından konulan nevâmis-i hikemiyye/hikmete dayanan yasalardır. Akıllı insanlar bu nevî bilgilerini ilhâm olarak Allah katından alırlar. Böylece ilâhî bir şeriatın/yasanın bulunmadığı hususlarda farkına varmadan aldıkları bir ilhâm ile âlemin maslahatı, intizâmı ve irtibâtını sağlarlar. Bu nevâmisin vâzî’ları/yasa koyucuları, bu nevâmisin Allah’a yaklaşımcı olup olmadığını ya da cennete veya cehenneme ya da ahiretle ilgili bir yere ulaştırıp ulaştırmayacağını bilmiyorlardı. Onlar, âhîret diye bir şey olduğunu, ölümünden sonra ecsâm-ı tabiiyyede bedenî bir dirilişin gerçekleşeceğini; yemenin, içmenin, giyinmenin, nikâhın ve ferâhın bulunduğu başka bir âlem ya da azâb ve elemelerin bulunduğu bir âlemin olduğunu da bilmiyorlardı. Çünkü onların nazarında böylesine âlemlerin varlığı ve yokluğu aynı seviyede mümkündü ve onlar iki mümkünden birini tercih ettirecek delile sahip değillerdi. Onlar, sadece ^{وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا} ‘bir ruhbanlık icat etmişti’ (Hadîd: 27). Bundan dolayı koydukları yasalar, sadece bu dünyada salâhın ibkâsı esasî üzere binâ edilmişti. Sonra zamanla onların arasında çıkan bazı bireyler, Allah’ı tevhîd ve O’nun celaline yaraşır tazîm ve takdîsi ve sıfât-ı tenzihi mislinin ve şebîhin olmayışı hakkında bazı ilâhî bilgiler öğrendi. Bu konuyu bilen ve idrâk edenler, idrâk etmeyenleri uyarmış ve insanları sahîh düşünceye teşvik etmiş ve onlara şunu öğretmiştir: Fikir güçleri bakımından akılların karşılaştıklarında durdukları ve aşamadıkları bir takım sınırları vardır. Allah’ın da bazı kullarının kalblerine yönelik feyz-i ilâhisi vardır. Bu feyiz sâyesinde Allah, onlara kendi katından bilgi öğretir.¹⁶

16 İbnü'l-Arabî, Ebu Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali İbnü'l-Arabî, *el-Fütuhât el-Mekkiyye*, hzr. Ahmed Şemseddîn (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 1/486-490; Muhyiddin İbn Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006), 3/31-32

Yukarıdaki pasajda âhîret inancının nevâmîs ve cevâsîs ile olan ilişkisi kayda değer bir inanış ve nazariyedir. Kanun ve yasaların âhîret inancı ile bağlantılandırılması onları daha güçlü ve daha anlamlı kılmaktadır.

İbnü'l-Arabî'nin siyaset nazariyeleri ile ilgili bilgilerini derli-toplu olarak ele aldığımızda bunların ana hatlarıyla: zât-sıfât-esmâ merkezli ve ruh-akıl-nefis merkezli olmak üzere iki ana merkez üzerinden seyrettiğini söyleyebiliriz. Siyaset kurumunun ve siyâsî olayların asıl merkezi olması bakımından ilk önce onun zât-sıfât-esmâ merkezli nazariyesine bir göz atalım.

1.1. İbnü'l-Arabî'nin Zât-Esmâ-Sıfât Merkezli Siyaset ve İdare ile İlgili Nazariyesi

İbnü'l-Arabî içerisinde yaşadığımız bu âlem ile ilgili siyaset nazariyelerini oluştururken Allah'ın sıfât ve esmâsı, bu esmâ ve sıfât arasındaki ilişkilerden yola çıkarak değerlendirmelerde bulunur. İbnü'l-Arabî başta olmak üzere pek çok vahdet-i vücûd ârifine göre “Varlık Bir'dir.”¹⁷ “Varlığın birliği” düşüncesine sahip ârifler tevhîd anlayışlarını, kâinâta dâir nazariyelerini “Varlık Bir'dir” temel ilkesi üzerinden inşâ ederler. Tabîatiyle kâinâta, âleme, insanlığa bakış açıları da bu minvâlde oluşmuştur.

Ârifleri; tevhîd inanışlarıyla ilgili ve bu inanışlarının siyasete yansımaları ile ilgili ilkelerini oluştururlarken konuyla ilgili pek çok âyet ve hadîsi delil olarak zikrederler. Örneğin: *وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطًا* “Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır ve Allah her şeyi kuşatmaktadır.”¹⁸ *هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ* “O, ilk ve sondur. Zâhir ve Bâtin'dir. O, her şeyi hakkıyla bilendir”¹⁹ *كَانَ اللَّهُ وَلَمْ يَكُنْ شَيْءٌ غَيْرُهُ* “Allah vardır,

17 Süfî çevrelerde yaygın olan bir menkıbeye göre bir şeyh efendi vefât etmiş olan müridini mükâşefede görür. Melekler dervîştten ne ile geldiğini sorar, ne tür amellerin bulunuyor diye mahkemesini yapmaya başlarlar. Dervîş: “Doğru dürüst bir amelim yok, üstüm başım günâhlar içerisinde” der. Fakat “Bir'e asla iki demediğini belirtir. Melekler bu cevâbına hayrân kalırlar ve “Zâten sizden istenen budur, başka bir şey istemezler ki” derler. Dervîş sorunsuz bir şekilde cennetlere doğru seyir alır ve geçer.

18 Nisâ, 4/126.

19 Hadid, 57/3.

berâberinde hiçbir şey yoktur”²⁰. أَصْدَقُ كَلِمَةٍ قَالَهَا الشَّاعِرُ، كَلِمَةٌ لَبِيدٍ : (أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا (حَلَا اللَّهُ بَاطِلٌ) “Lebid” adlı şairin ‘Allah dışında her şey yok hükmündedir’ en doğru sözdür” buyurmuştur.²¹

Sûfilere göre “Bir” olan vücûd; vahdetten kesrete, latâfetten kesâfete, icmâlden tafsile, Hak’tan halka, gaybtan şehâdete, bâtından zâhire doğru bir seyir izlemektedir. Bu seyir tek bir varlık dâiresi içerisinde seyretmektedir ve bu varlık dairesinin dışında başka hiçbir dâire bulunmamaktadır.

Varlık dairesinin temel özelliği “vâcibü’l-vücûd” oluşudur. Bu daireden başka bir dâirenin tasavvuru vehmin oluşturduğu bir bilgidir ibârettir. Binâenaleyh sûfilere nazarda kelâmcıların kullandıkları “mümkünü’l-vücûd” ve “mümteni’/muhâl” gibi tâbirler vehimlerinin ürettiği itibârî tâbirlerdir, aslî değiller, “mümkün” ve “mümteni’/muhâl” gibi tâbirler Vâcibü’l-Vücûdun hakikatini idraklere sunmaları itibârîyle oluşturulmuşlardır.

İbnü’l-Arabî’ye göre Ebtanü’l-Butun ve Gaybü’l-Guyûb olan Cenâb-ı Hakk’ın ulûhet hazretinde/mertebesinde; isim, sıfat ve nisbetler şeklinde kayıtları bulunmaktadır. Ulûhet mertebesi denilen ve kesretin menşe’i olan bu mertebeye; ehadiyyet mertebesinde sonra gelen vâhidiyyet mertebesi ile başlar.²² Cenâb-ı Hakk’ın Zât-ı şerifine âit sıfâtları, sonsuz derecede isimler ve nisbetler oluşturmakta ve bunlarla da sonsuz kâinâtı sevk ve idâre etmektedir. Bu cihetiyle kürreden zerreye kadar her şeyin ama her şeyin, her insanın her hareketinden tutun her kurum ve kuruluşun varlığına kadar hatta her yağmur ve her kar tanesine varıncaya kadar tüm varlıkların mutlaka Cenâb-ı Hakk’ın sıfâtı, esmâsı ve nisebiyle küllî irtibâtı mevcuttur. Örneğin âlemdaki varlıkların her türlü rızık kesbinde Cenâb-ı Hakk’ın Rezzâk ism-i şerifinin idaresi söz konusudur. Cenâb-ı Hak varlıklara rızık gönderirken yeri geldiğinde hiçbir vasıtayı araya koymadan direkt zât mertebesinde gönderir. Yeri geldiğinde zâtının ne aynı ne de gayrı olan

---

20 Buhârî, “Megâzî” 67, 74; “Bed’u’l-Halk” 1; “Tevhid” 22. Mâlûm olduğu üzere “kâne” edâtı şâyet lafzâtullah ile berâber kullanılınca geçmiş zaman mânâsında değil geniş zaman mânâsında ele alınır.

21 Buhârî, “Menâkıbu’l-ensâr” 26; “Edeb” 90; “Rikak” 29.

22 Arapça’da sayılar “Vâhid” ile başlar. “Ahad” ile başlamaz. “Ahad”ın “iki”si yoktur.

Rezzâk ism-i şerîfinin aracılığıyla ve sedenesiyle, yeri geldiğinde araya bir hizmetkârı veya bir melekesi olan rızık meleği - yani Mikâil - aracılığıyla ilgili rızık ilgili varlığa ulaştırır. Bazen de ilgili esmâ ve sıfâtının rezzâkiyet özelliğine mazhar olmuş bir insan sayesinde, bir yardım kuruluşu, bir hayvan, bir bitki, bir taş veya bir rüzgar, bir ilhâm aracılığı ile rızık yeri-ne isâl eder. Bütün bu hâllerde rızık gönderen tek bir zâttır, tüm sevk ve idâre bir şekilde O'nunladır. İmdi Rezzâk ismi ile ilgili verdiğimiz bu küllî ihâta durumunu ilgili alanlarda diğer esmâyla da kıyâs edebiliriz. Tabiatıyla böylesine bir ihâta durumu söz konusuysen dünyadaki siyâsî hareketlerin, devletlerin, yöneticilerin bahsettiğimiz ilgili sıfât ve esmâ ile irtibatının olmaması düşünelim.

İbnü'l-Arabî siyaset ve yönetim anlayışının zât-sıfât-esmâ boyutundaki asıllarını/kökenlerini esmâ-i ilâhiyye arasında geçen bir muhâvere üzerinden anlatır. Çalışmamızın bu bölümünü aşağıda sunacağımız bu muhâvere üzerine binâ edeceğiz. Şimdi de ilgili muhâvereyi aktaralım, ardından bahsi geçen esmânın diğer boyutlardaki yansımalarına göz atalım. İbnü'l-Arabî *el-Fütuhâtü'l-Mekkiyye* isimli eserinin 66. bâbında şunları söyler:

Hakkın zâtı, zât olmak bakımından Vâhidtir/tektir. Kendi varlığımız, iftikârımız ve mümkün varlık oluşumuzdan, kendisine istinâd edeceğimiz/dayanacağımız bir müreccihin/tercîh edicinin gerektiğini bildiğimizden dolayı varlığımız, kendisine dayandığımız şeyden farklı nisbetler talep etmek zorundadır. Şâri Teâlâ, kendisine dayandığımız o nisbetleri Esmâü'l-Hüsna diye ifade etmiştir. Zirâ Hak Teâlâ kendisine hiç kimsenin ortak olamayacağı ilâhî varlığının vücûbiyyeti mertebesinde Müttekellim olan bir zâttır. Çünkü O, tek ilâhtır, O'ndan başka ilâh yoktur. Konunun başındaki bu takrirden, mümkünler âlemindeki te'sir ve tercihle ilgili açıklamalardan sonra derim ki: İsimler müsemmâ mertebesinde toplanıp hakikat ve mânâlarına nazar eylediler, a'yânları eserleriyle/ürünleriyle birbirinden temyiz olsun/ayrışsın diye ahkâmının zuhûrunu talep ettiler. Mukaddir olan Yaratıcı Zât, Âlim, Müdeb-bir/Yöneten, Mufassıl/Ayrıştırıran, Bâri, Musavvir, Rezzâk, Muhyî, Mumît, Vâris/Vâris, Şekûr kısaca bütün ilâhî isimler, kendi zâtlarına baktı. Bu nevi isimler ne bir mahlûk/yaratılan, ne bir müdebber/yönetilen, ne bir mufassal/ayrıştırılan, ne bir merzûk/rızıklanan kimseyi buldu. Bunun üzerine: Hükümlerimizin zuhûr ettiği a'yân, hükümümüzün, saltanatımızın zuhûrunu sağlayacak varlıklar var oluncaya kadar ne yapsak? dediler. Âlemin bâzı hakikatleri a'yânıyla zuhûra çıkmak isteyince esmâ-i ilâhiyye'den ilgili isme yani el-Bâri ism-i şerifine mürâcaat ettiler ve dediler ki: 'Umulur ki, hükümlerimizin zuhûru ve saltanatımızın sübûtu için bu hârici varlıkları yaratırsın. Çünkü bizim bulunduğumuz mertebe, bizim te'sirimizi kabûl etmiyor.'

Bunun üzerine el-Bârî şöyle demiştir: 'Bu talebinizi el-Kâdir ismine bildirin. Çünkü ben de, onun etkisi ve kapsamı altındayım.'

Meselenin aslı şöyledir: Mümkün varlıklar, adem/yokluk halindeyken zillet ve iftikâr lisânıyla ilâhî isimlerden şunu talep eder ve şöyle derler: Yokluk, birbirimizi idrâk etmekten ve üzerimizde bulunan size âit gerekli hakları anlamaktan köreltti. Şâyet vücûd-i hâricimizi ortaya çıkarıp bize varlık elbisesi giydirdirseniz ve bizi böylece nî'metlendirirseniz; biz de, size yaraşan iclâl/saygıyı ve tâzîmi/sitâyîşi yerine getiririz. Sizin de, bizim bilfiil zuhûrumuzla saltanatınız gerçekleşmiş olur. Şimdi, kuvvet ve salahiyet bakımından üzerimizde egemenlik sâhibisiniz. Bundan dolayı bizim sizden talep ettiğimiz şey, bizim talep ettiğimizden daha çok sizin için geçerli bir taleptir.' Bunun üzerine isimler şöyle dediler: 'Mümkünlerin söylediği doğrudur.' Bunun üzerine esmâ o dileği yerine getirmek için harekete geçerler. İlâhî isimler, tavsiye üzerine el-Kâdir ismine yöneldiler, el-Kâdir ismi şöyle dedi: 'Ben el-Mürîd isminin ihâtası altındayım. Dolayısıyla o ihtisâsı olmadan, bir mümkünü veya herhangi birinizi Rabbinden kendisine bir emir gelmedikçe ortaya çıkaramam. Allah olmasını emrederek kendisine kun/ol dediğinde ise, mümkün kendiliğinden beni buna zorlar. Ben de onu var etmeye yönelir ve o esnada onu yaratırım. Bundan dolayı gidiniz, el-Mürîd ismine mürâcaat ediniz! Umulur ki o sizi yokluk yönünden varlık yönüne yönlendirmeyi tercih eder ve size bir varlık tahsîs eder. Bu durumda ben, Âmir ve Mütetekillim bir araya geliriz ve sizi icâd ederiz/var ederiz. İsimler el-Mürîd ismine başvururlar ve ona şöyle derler: 'el-Kâdir isminden a'yânımızı/vücûd-i hâricimizi icâd etmesini istedik. O da, işi size bıraktı ve bizi size yönlendirdi. Sizin kanaatiniz nedir?' el-Mürîd ismi şöyle der: 'el-Kâdir doğru söylüyor! Fakat el-Âlim isminin sizinle ilgili olan hükmü hakkında bilgim yoktur. Acaba sizi icâd ile ilgili ilmi mesbûk olmuş mu olmamış mı? Bunu bilmiyoruz, bilsek ona göre size varlık tahsîs eder veya etmeyiz. Biz, el-Âlim isminin hükmünün ihâtası altındayız. Ona gidiniz ve sorununuzu/talebinizi ona bildiriniz.' Bunun üzerine el-Âlim ismine giderler ve el-Mürîd isminin söylediğini iletirler. el-Âlim ismi onlara şöyle der: 'el-Mürîd doğru söylüyor! Evet, benim bilgim, hariçte vücudunuza sebkât etmiştir, yani bunu önceden belirlemiştir. Fakat edebe uymak daha iyi olur! Çünkü bizim taht-ı tasarrufunda olduğumuz bir mertebemiz vardır. O da Allah ism-i şerîfidir. Dolayısıyla O'nun katında toplanmamız gerekir. Kesinlikle bizim Onun huzûrunda toplanmamız lâzım, çünkü toplanma yerimiz onun katıdır.' Bu sözler icâbınca bütûn Esmâ-i ilâhî Allah mertebesinde toplanır. Allah ismi: 'Hayırdır? der' Onlar da bunun üzerine Allah ism-i şerîfine durumu bildirirler. Allah ismi: 'Ben, sizlerin hakikatlerini bir arada cem' eden bir isimim, isimlenen tüm varlıklara delîl olan benim. Bu cihetle isimlenen her varlıktaki kemâl ve tenzih niteliklerine sahip olan mukaddes zât da benim. Bir bekleyin, delîli olduğum isimlenen varlıkların yanına bir gideyim. Ardından, delîli olduğu varlıkların yanına girer ve mümkün varlıkların söyleyip isimlerin hakkında konuştukları şeyi onlara bildirir, esmâ arasındaki muhâvereyi aktarır. Bunun üzerine Mukaddes Zât şöyle der: 'Çık ve her bir isme hakikatinin mümkünlerde gerektirdiği şeyi söyle. Ben, özüm haysiyetiyle, özüm gereği Bir'im. Mümkün varlıklar benim mertebemi talep eder, benim mertebem de onları. Esmâ-i ilâhî bana değil, mertebeye âittir. Bir tek el-Vahid müstesnâ, el-Vahid ismi sadece bana âittir. Ne bir isim ne bir mertebe ve ne de bir mümkün olan bir varlık, hiçbir bakımdan o ismin hakikatinde bana şerik olamaz.'

Böylece Allah ismi, söylediklerini mümkünlere ve esmâya aktaran el- el-Mütেকellim ismi olduğu halde çıkmış ve isimlendirilen varlıkların söylediklerini onlara bildirmiş. Ardından el-Âlim, el-Mürîd, el-Kâil, el-Kâdir isimleri harekete geçmiş, böylece mümkün varlıklar içerisinde ilk mümkün olan varlık, el-Mürîd isminin tahsisi ve el-Âlim isminin hükmü ile ortaya çıkmıştır. İşte tam bu esnâda kâinatta a'yân, yani hâricî varlıklar ve eserleri zâhir olmaya başlayınca ve isimlerin iktizâsı üzerine bir kısmı bir kısmına egemenlik kurmaya girişince münâzaa ve husûmet ortaya çıkmış: 'Nizâm ve intizâmımızın bozulmasından ve daha önce üzerinde bulunduğumuz yokluk hâline düşmekten korkuyoruz' demişler. Böylece mümkünler, el-Âlim ve el-Müdebbir isimlerinin kendilerine ilk ettiği bilgiler sâyesinde isimleri tenbîh etmiş ve şöyle demişler: 'Siz, ey isimler! Şâyet hükümleriniz mâlûm bir mizân/ölçü ve sınırları belirlenmiş bir hâl üzereyse ve bu hükümler kendisine mürâcaat ettiğiniz bir önder isim (eimme-i esmâ) sâyesinde oluyorsa onlar bizim varlıklarımızı korusun ve biz de sizin etkilerinizi üzerimizde korumaya çalışalım. Bu hem sizin için hem bizim için daha aslah/uygun olur. Allah ismine başvurun! Belki size katında duracağımız sınır çizecek birini takdim eder, yoksa biz yok oluruz, siz de tâtile girer ve işlevsiz kalırsınız.' Mümkün varlıkların bu sözüne karşılık esmâ şöyle demiş: 'Çok doğru bir görüş! Bu maslahatın ta kendisi!' Bunun üzerine, böyle davranmışlar ve şöyle konuşmuşlar: 'el-Müdebbir ismi sizin bu işinizi çözer! Haydi ona gidin. el-Müdebbir ismine başvurunlar, o da şöyle der: 'Bu işi ben hallederim!' el-Müdebbir ismi gerekli makâma çıkmış ve Hakkın emriyle er-Rab ismine: 'Mümkün varlıkların vücûd-i hâricilerinin sürekliliğini sağlamak için maslahat neyi gerektiriyorsa onu yap' demiştir. Er-Rab ismi de bunun üzerine yapması emredilenleri gerçekleştirmek için yardım edecek iki vezîr edinir. Bunlardan biri el-Müdebbir, diğeri el-Mufassıl isimdir. Nitekim Allah şöyle buyurur: يُدِّبُ

إِشْـلَـرِىَ اللّٰهَ دُزَـنِىَـو; âyetleri de açıklıyor ki rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanmanız" (Ra'd: 2) Rab ism-i şerîfi tedbir ve tafsilde önder isimdir. Allah'ın kelâmının ne kadar hikmetli ne kadar da muhkem olduğuna dikkat ediniz! Bakın da burada lafız, nasıl da gereken hâle uygun olarak gelmiştir.²³

Aktardığımız bu pasaj İbnü'l-Arabî'nin siyaset ve idare anlayışının esas çıkış noktalarını gösterir. Yukarıdaki metinde geçtiği üzere esmâ-i ilâhiye mâbeyninde iş bölümü yapma konusunda gerçekleşen danışma-dayanışma ve hiyerarşi, devlet kurumları arasında var olan danışma-dayanışma ve hiyerarşi ile uyumlu bir durumdadır. Ontoloji bakımından daha sağlam esaslara dayanan devletlerde bu uyum diğer devletlerde bulunandan daha ileri düzeydedir. Pekâlâ bu uyumu hem ideolojik hem ulusal hem de etnik

23 İbnü'l-Arabî, *el-Fütühât el-Mekkiyye*, hzx. Ahmed Şemseddin, 1/486-490; Muhyiddin İbn Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, 3/28-30

esaslı devletlerde gözlemlemek mümkündür. Mâlûm olduğu üzere devletlerin oluşumları ilk etapta insan, zaman ve mekanın iktizâât-ı zâtîleri üzere gerçekleşir. Uygun bir zamanda uygun bir mekanda uygun insanların ihtiyaçları ve zorlamaları bazı kurumların oluşturulmasına ihdâs edilmesine vesile olur. Devlet vb. kurumlar oluşturulurken ilk önce ilgili tüm varlıklarda kendi aralarında benzerlik arz eden unsurlara olan vurgu, birliğe yönelik olan meyil kollektif bir yapının oluşturulmasına sevk eder. Her varlığın özünde belli bir ölçüde var olan yaratıcı güç en başta bir kuvvet ve kudretinin farkına varıp bu kuvvet ve kudreti çerçevesinde bir irâde beyân eder, zamanla bu unsurlar bu irâde beyânını bir bilene danışmak ister. Yaratıcı (el-Bârî), Güç Yeteneği (el-Kâdir), İrâde Beyânı (el-Mürîd), Bilgi Kâbiliyyeti (el-Âlim) ve tüm bunları cem' etme gücünü elinde bulunduran Egemen Güce (Allah) durumu bildirir. Egemen gücün himayesinde birliği sağlama (el-Vâhid), bu birliğin sözcüsü olan Devlet Sözcüsü-Basın Yayın Kurumu (el-Mütekellim), Devlet Sözcüsünün açıkladığı kuvvetler ayrılığı ve bunların eğitimi (el-Müdebbir ve el-Mufassıl, er-Rabb) kuruluşların kurucu unsurlarıdır.

Yukarıdaki pasajda zikredilen İlâhî İsimler detaylıca ele alındığında bu isimlerin devlet kurumları içerisinde şu yapılara denk geldiğini söyleyebiliriz: Devlet Planlama Teşkilatı, Başkan, Bakanlar, Eğitim Bakanlığı, Askeriye, Mâliye Bakanlığı, Yasama-Yürütme, İcrâ, Üniversite, İstihbarat, Siyaset. Bu yapılar arasında var olan hiyerarşi de esmâ arasındaki hiyerarşi ile uyumludur diyebiliriz.

Dikkat ettiysek burada bir devletin vazgeçilmezlerinde olan muhalefeti göremedik. İbnü'l-Arabî burada olmasa da başka bir yerde muhalefet gücünü detaylı bir şekilde ele alır. İbnü'l-Arabî muhalefeti ele alırken karşılıklı dizilen isimler üzerinden okumaya başlar. Karşılıklı dizilen isimlerden kasdımız: el-Hâdî ve el-Mudill, en-Nâfi ve ed-Dâr, el-Bâsıt ve el-Kâbid gibi isimlerdir.

İbnü'l-Arabî'ye göre Cenâb-ı Hakk'ın el-Hâdî ism-i şerîfinin mazhar-ı etemmi Hz. Peygamber (s.a.v.) iken el-Mudill ism-i şerîfinin mazhar-ı etemmi İblis'dir. Devletler muhalefetsiz olmaz. Her iki tarafın da idareciler ve

halk arasında taraftarları bulunmuştur, bulunuyor ve bulunacaktır. Binâenaleyh devletler ve yönetimler de herhangi bir şekilde bu tarafların birisinde yer alır. Sûfîlere göre devletler ve idareciler Allah'ın ahlâkıyla ahlâklan-dıkları kadar saîd, ahlâklanmadıkları kadar da şakî olurlar.

Siyaset ve yönetim anlayışının sıfât ve esmâ ile olan irtibâtını daha iyi anlamak için konunun başına dönelim ve İbnü'l-Arabî'nin bu konudaki görüşlerinin detaylarına bakalım:

Sûfîler, Cenâb-ı Hakk'ın sıfât ve esmâsını değerlendirirken onlar arasında bir hiyerarşinin oluşunu söylerler ve ona göre bir tasnîfâtan bahse-derler. Sıfât ve esmâ arasında bulunan hiyerarşiye bakıldığında benzeri bir hiyerarşinin devlet gibi kurumlarda da var olduğu görülmektedir. En başta İbnü'l-Arabî olmak üzere pek çok sûfî; Zât-ı Baht'a âit olan "Ümmehâtü Esmâ'dan/Ana İsimlerden/Yedi İsim'den" ve bu esmânın en öncüsü olan "İmâmü'l-Eimme"den bahsederler. Kâinattaki tüm varlıkların menşei bu yedi isim ve bu yedi ismin öncüsü olan "Eimme-i esmâ/İsimlerin İmâmî"dir ki İbnü'l-Arabî'ye göre bu isim Hayy ismidir. Ümmehât-ı esmâ olarak bilinen yedi ismin Cenâb-ı Hakk'a nisbeti -teşbihte hata olmasın- tıpkı "gülme", "ağlama", "sevme", "kıзма" gibi birbirinden farklı olan sıfâtın veya ismin tek bir insana nisbeti gibidir. Bu sıfatlar ve isimler asılları itibârî ile tek bir kişiye âit olsalar da taayyünleri itibârîyle yekdiğerinden farklıdır. Örneğin "gülme", "ağlama"dan farklı bir şekilde tezâhür eder, gülme ağlamanın gayrıdır.

İbnü'l-Arabî'ye göre esmâ içerisinde bâş imâm olan isim "Hayy" ism-i şerifidir. Zîrâ hayât olmadan varlık söz konusu olamaz. Hayât her varlıkla bir şekilde sâridir ve her şeyi kuşatmış durumdadır. Hayâtın irtibat içerisinde olmadığı hiçbir varlık yoktur. Bu isimden sonra ikinci imam konumunda olan isim ise "Âlim" ism-i şerifidir. Zîrâ hayattan sonra ihatası en geniş olan isim Âlim ismidir.

İbnü'l-Arabî'nin öncülerinden sayılan Endülüslü İbn-i Berrecân (v. 535/1141), Hayy isminin kemâl derecesinde bütün esmâ-i hüsnâ ve sıfât-ı

ulâ/yüce sıfatlar ile muttasıf olduğunu belirtir ve bu ismin vücûd ile direkt irtibatlı olduğunu söyler.²⁴

İbnü'l-Arabî'nin görüşlerinden çokça istifade ettiği âriflerden biri olan İmâm Gazzâlî de (v. 505/1111) Hayy ismini ilmin bir diğer ifâdesi olan "idrâk" kavramıyla anlatır. Ona göre Hayy fa'âl ve derrâk olandır, fiili ve idrâkı olmayan ölüdür. Gazzâlî'ye göre idrâk'ın en düşük derecesi müdrikin nefsini idrâk etmesidir. Kâmil mânâda Hayy-ı Mutlak, bütün müdrekâtın idrâkında ve bütün mevcûdâtın ef'âli altında toplandığı varlıktır. Bu idrâk ve fiillerden hiçbir müdrek ve mef'ûl kaçmaz, kaçamaz. Ki O da Cenâb-ı Hak'dır. Bunun dışındaki bütün canlı varlıkların sıfat-ı hayatiyeleri sahip oldukları idrâkler ve fiiller nisbetindedir.²⁵

Burada konumuz icabı bahsini ettiğimiz esmâ-i ilâhîyi yani Hayy ismini siyaset ve yönetim açısından değerlendirdiğimizde bu ismin yansımalarının bir devlet yönetimi açısından hayati olduğunu görürüz. Yani bir devlet her şeyden önce insanların hayatını koruma ve kollamak ile mükelleftir, insan unsuru olmazsa devlet olmaz. İlim, irâde, kudret gibi özellikler hayatiyetten sonra gelen tâlî özellikler ve unsurlardır.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi vahdet-i vücûd âlimlerine göre kâinata gerçekleşen her şey mutlaka Ümmehât-ı Esmâ ile irtibatlıdır. Şeylerin ümmehât-ı esmâ ile olan irtibatları birer isim ve nisbet oluştururlar ve bu isim ve nisbetler sonsuz bir şekilde tafsilâta doğru ilerler. Dolayısıyla her bir varlık aslında mutlak vücudun, tâlî derecede de olsa, birer ismidir ve onun hayât, ilim, irâde ve kudretiyle gerçekleşmektedir. Tabiatıyla bu dünyada oluşan yönetimler, devletler, kurumlar bu gerçeklikten hâli değildir. Yönetimler ve yöneticiler belli bir hiyerarşi içerisinde bu esmânın farklı tecellilerinden oluşmaktadır. İnsanlık âleminde gerçekleşen barışlar,

---

24 İbn-i Berrecân, Ebu'l-Hakem Abdusselâm b. Abdırrahman b. Muhammed b. Berrecân, *Şerhu esmi'l-lâhî'l-hüsnâ= Sarh asma'Allah al-husna (comentario sobre los nombres mas bellos de dios)*, thk. Purificació de la Torre, (Madrid: Cooperación Española, Agencia Espanola de Cooperacion Internacional (el-Vekaleti'l-İsbaniye li't-Teavünü'd-Devli), 2000), 67.

25 Gazzâlî, Ebû Hamid Huccetü'lislâm Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *el-Maksadü'l-Esnâ fi Şerhi Maâni Esmâ'il-lahî'l-Hüsnâ*, thk. Fadluhu. Şehâde, (Beyrût: Dârü'l- Meşrik, 1971), 142.

savaşlar, ekonomik mücadeleler, imâr ve inşâ faaliyetleri ilâhî sıfatlar ve tecellîler ile gerçekleşmektedir. İbnü'l-Arabî'nin önemli takipçilerinden ve şârihlerinden olan Mevlânâ Abdurrahmân-ı Câmî, Şeyh-i Ekber'in isimler teorisini şerh ederken her şeyin menşe'i olan esmâü'l-hüsna'yı felekiyyât ve siyâset ile irtibatlandırır. Câmî, “merîh” ve “müşteri” feleklerinden yola çıkarak şöyle der:

Rabbü'l-Erbâb olan Allah Teâlâ “merih”i; galebe, şiddet, isti'lâ, istilâ, katl, kırıp geçme ve koparma gibi kahrî sıfatlar ile terbiye eder. Nitekim bu türlü celâli hakikatler “merih”in rubûbiyeti alanında ortaya çıkar. Merih, kedisi ile nisbeti olan Cenâb-ı Hak'ın el-Kaviyy, el-Kâdir, el-Kâhir, eş-Şedid, el-Ğâlib vb. isimlerinden rubûbiyetinin nüfûzunu ister. Bu istek üzerine Cenâb-ı Hak, süfliyyât içerisinde “merih” ile irtibâtı olan her şeyi bu sıfatlar ile donatır. “Merih”in bu isteklerine karşılık; “müşteri” de rubûbiyetinde bulunan; ilim, hilim, adl, salah, iffet, re'fet ve lütûf gibi özelliklerle kıyâma geçer. Bu karşılaşmanın neticesinde latif isimlerden olan; Alim, Halim, Adl, Latif, Rahim ve Rauf gibi isimler tecellî eder ve kemâlê ulaşırlar. Süfliyyât içerisinde “müşteri” ile irtibâtı olan her şey, ondan terbiye ve intizâm bulur. Fakat unutmayalım ki “merih” ve “müşteri”nin ikisi de “Allah” isminin mazharıdır ve bu açıdan hem-misiller. Fakat –unutmayalım ki- bu misliyet rubûbiyyet-i hassa haysiyetlidir.²⁶

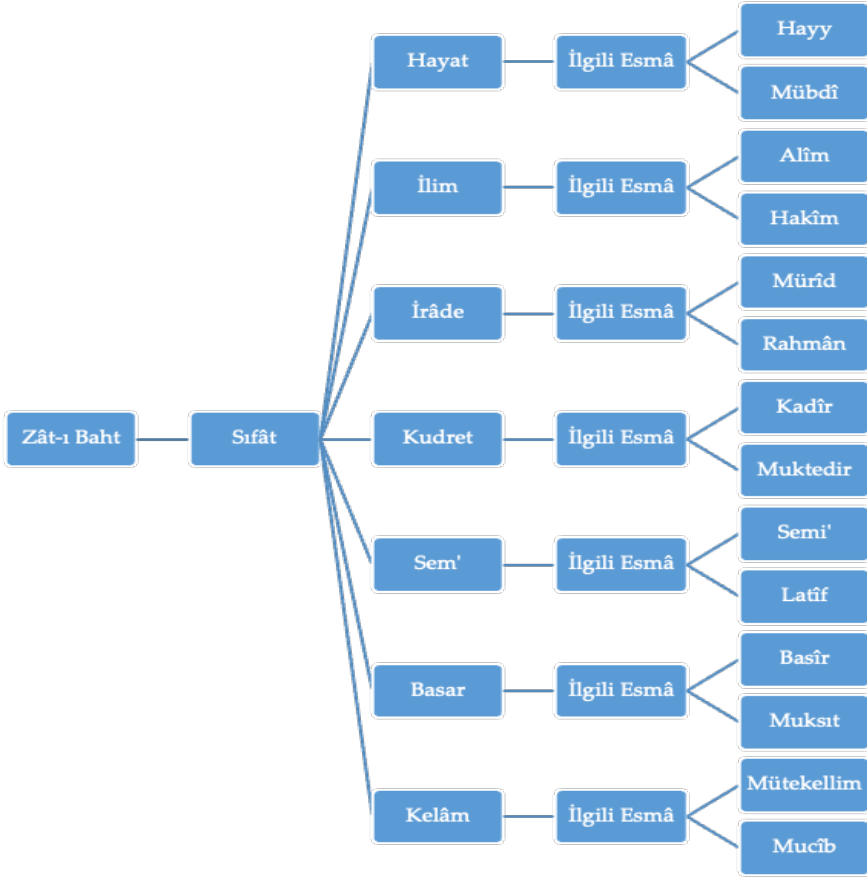
Konumuzun başına tekrar dönecek olursak: Tasavvuf düşünürlerine göre *“وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطًا*” “Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır ve Allah her şeyi kuşatmaktadır”²⁷ âyet-i kerimesi sırrınca Allah'ın sıfât ve esmâsı nâ-mütenâhidir, Cenâb-ı Hak her şeyi hem vücûden hem ilmen kuşatmıştır. Fakat nâ-mütenâhî ve muhît olan bu esmâ ve sıfât “yedi sıfât” ve bu sıfâtlardan oluşan “yedi isim” gibi yedi ana sıfât ve yedi ana isme sahiptir. Yani varlık dâiresinde bulunan her şeyin neş'et ettiği ana sıfât ve esmâ bunlardır. Binâenaleyh içerisinde yer aldığımız şehâdet âleminin, yani bu dünyanın nizâm ve intizâmı dahî bu sıfât ve esmâ tertibi üzeredir. Bu gerçekliğin ifadesi olarak ilgili konuyu îzâh ederlerken sûfiler eserlerinde Hz. Peygamber'in: *إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صَوْرَتِهِ* “Allah, Âdemi kendi sureti üzere yaratmıştır”²⁸ hadisini çokça zikrederler.

26 Câmî, Ebu'l-Berekât Nûreddin Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed Câmî, *Nakû'n-nusûs fi şerhi Nakşi'l-Fusûs*, thk. William Chittick, (Tahran: Müessesesi-i Mütalaaat ve Tahkikat-ı Ferhengî, 1992), 167-168.

27 Nisâ, 4/126.

28 Buhari, “İstizan” 1.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere sūfîler sıfât ve esmânın belli bir hiyerarşiye sahip olduklarını iddia ederler. Onların bu hiyerarşide en üst sırada gördükleri “ümmehât-ı esmâ/ana isimler”, Eşarî kelâmcılarının kabul ettikleri, yedi sübutî sıfattan neş’et eden yedi isimdir.²⁹ Tek bir zâta âit olan sıfât ve esmâ’nın sonsuzluğa doğru uzanımı şu tabloda olduğu gibidir.

İbnü'l-Arabî başta olmak üzere pek çok sūfîye göre yedi sıfat içerisinde en önemli sıfat “Hayat” sıfatı ve en önemli isim de bu sıfattan neş’et eden

29 İbnü'l-Arabî, Ebu Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali İbnü'l-Arabî, *Kitâbü inşâi'd-devâir*, La Production Des Cercles, Paul Fenton-Maurice Gloton, texte arabe établi par H. S. Nyberg, Philosophie Imaginaire, éditions de l'Éclat, (Paris: 1996), 33.

“Hayy” ism-i şerifidir. Bir kısmına göre de (Örneğin: Abdurrezzâk-ı Kâşânî’ye göre) en önemli sıfat “İlim” sıfatıdır. En önemli isim de bu sıfattan neş’et eden “Âlim” ism-i şerifidir.³⁰ İki görüş sahipleri arasındaki bu ihtilâf çok büyük bir ihtilâf olmamakla birlikte keşif farklılığından neş’et etmiş gibidir.

Vahdet-i vücûd fikrine sahip âriflerin nazarında dâire-i ilm-i ilâhî olan “a’yân-ı sâbite”deki her bir aynın ve taayyünün bir ismi bulunmaktadır. Onlara göre Cenâb-ı Hakk’a yapılan her bir nisbet aynı zamanda bir sıfat olup daha genel mânâda birer isimdir. İlim, kudret, sem’ ve basarın zâta nisbet edilmesi, O’nun bu sıfatlar ile tavsîf edilmesi, aynı zamanda bir isim ile tesmiye edilmesini icâb eder.³¹

İlâhî isimler, bir kayıtla kayıt altına alındıklarında vücûdun zâhiri-ni oluştururlar. Bu hüküm cümlesi şu anlama gelir; yani her bir ilâhî isim, zâtın aynı olan vücûdun zâhidir. Fakat bu durum onun zâtı olması haysiyetiyle değil belki farklı bir âlemde taayyünü/belirginleşmesi ve bir mânâda farklı bir kayıt altına alınması haysiyetiyledir. Bu bahsi bir örnekle daha anlaşılır hâle getirecek olursak: “Hayy” ism-i şerifini düşündüğümüzde bu isim ile taayyün eden her şey bu ismin zâhiri vücûdu ile ortaya çıkmaktadır. Burada hayât mânâsında bir takayyüd ve taayyün söz konusudur. Vücûdun aynı olması bakımından “hayy” sıfatına sahip her şey zâtın aynıdır. Fakat takayyüd ve taayyünü farklı olması bakımından zâtın gayırdır. Sûfilerin

30 En başta Kâşânî olmak üzere bir kısım sûfiye göre isimlerin ilki, ilim dairesindeki “ayn”ların kendisiyle taayyün ettiği “Âlim” ismidir. Fakat bu ilmi nisbetin olabilmesi ve Âlim isminin tecelli etmesi, zâta âit “Hayy” ismine bağlıdır. Bu cihetle “Hayy” ismi burada en önemli isimdir. Bu iki isim eimme-i esmâ denilen yedi ana ismin en öndekileridir. “Âlim” isminin muhît oluşu gibi, “Hayy” ismi dahî diğer bir vecihle muhît ve câmi’dir. Zirâ hayât bütün varlıkları kuşatmıştır ve “Hayy” ismi her bir varlıkta sereyân ve cereyân etmektedir. Bu cihetle; hayât, ilim, irâde, kudret, sem’, basar ve kelâm ana sıfatlardır. Binâenaleyh zât eimme-i esmâya sâhib olduğundan dolayı ilk cevheri var etmiştir. Bir başka ifade ile gayriyyetin olabilmesi ve vücûd dairesinin devâmı için gerekli olan yedi isim, ana isimler olup sonsuz isimlerin en üst mertebesinde yer alan isimlerdir. Nitekim sonsuz sayıda olan ilâhî isimlerin tamamı bu isimlerin ihâtası altında olduklarından bu isimlere “ümmehâtü’l-esmâ” denilmiştir. (bkz. Abdurrahim Alkış, “Vahdet-i Vücûd Âriflerine Göre Eimme-i Seb’a (Ümmehât-ı Esmâ) İmâmü’l-Eimme Ve Cenâb-ı Hakk’ın Sayısız İsimleri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 9/31 (2010), 233-259)

31 Ayrıntılı bilgiler için bkz. Alkış, “Vahdet-i Vücûd Âriflerine Göre Eimme-i Seb’a (Ümmehât-ı Esmâ) İmâmü’l-Eimme Ve Cenâb-ı Hakk’ın Sayısız İsimleri”, 233-259.

“isim ne zâtın aynıdır ne de gayrıdır” sözünü bu çerçevede ele almak gerekir. Bu durumda “o müsemânın hem aynıdır hem gayrıdır” da diyebiliriz.

Sûfîlerin sıfât ve esmâ arasında bir hiyerarşinin olduğuna dair görüşlerini; *إِنَّ رَحْمَتِي سَبَقَتْ غَضَبِي* “Rahmetim gazabımı öncelemiştir”³² hadis-i şerîfi vb. beyânlar üzere oluşturduklarını görüyoruz. Onlara göre bazı isimler diğer bazı isimlerden daha güçlüdür. Bir kısmı diğer bir kısmından güçlü olduğu için pekâlâ bazı yerlerde birbirinin önüne geçebilir, onları sınırlandırabilir. Tasavvuf erbâbının eserlerinde sıkça zikrettikleri: ‘Allah’ın ahlâkıyla ahlaklanın’ prensibi gereği esmâ arasındaki bu hiyerarşiye dikkat etmek ve ona göre tavır ve davranışlarda bulunmak gerekir. Dolayısıyla ilâhî özelliklerle yönetilen kurum ve kuruluşlarda şefkat ve merhamet duyguları gazab ve imhâ duygularından daha önce gelmeli ve daha güçlü olmalıdır.

İbnü’l-Arabî’ye göre mahlukatın tümü Cenâb-ı Hakk’ın yüce sıfatlarıdır, yaptıkları tüm işler de iyi veya kötü Allah tarafından yaratılmıştır. *وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ* ‘Allah sizin ve fiillerinizin yaratıcısıdır.’³³ Fakat Cenâb-ı Hakk’ın öğrettiği edeb çerçevesinde tüm iyi filler Allah’a, tüm kötü filler de kula nisbet edilir. *مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنَ نَفْسِكَ* “Sana gelen iyilik Allah’tandır. Başına gelen kötülük ise nefsendendir.”³⁴

İbnü’l-Arabî’nin siyaset ile ilgili görüşlerini ortaya koyarken istifâde ettiği bir diğer teori de “tevhîd-i ef’âl, tevhîd-i sıfât ve tevhîd-i zât” şeklinde bilinen tevhîdin üçlü mertebesidir. Bu üçlü tasnif tasavvuf erbâbı ile kelâmcılar arasında müşterek olmakla birlikte iki tâifenin konuya bakış açıları farklılık arz edebilmektedir. Hem sûfî düşünürler hem de kelâm âlimleri nezdinde tevhîdin hakîkati bu üç farklı mertebede idrâk edilebilmektedir.

Ehl-i tasavvufa göre seyr u sülûka başlayan sâlik seyrinin ilk başlarında kâinatta gerçekleşen bütün fiilleri Cenâb-ı Hakk’a nisbet etmeyi başarmalıdır, gerçekleşen her türlü fiilde, hayırlısında, şerlisinde Hakk’ın

---

32 Buhârî, “Bed’u’l-Halk” 1.

33 Sâffât, 37/96.

34 Nisâ, 4/72.

birlik tecellîlerini görebilmelidir. Maamâfih ayn-ı basîret ile nazar edildiğinde kâinatta gerçekleşen bütün filler arasında muhteşem bir senkronizasyonun olduğu ve tek elden sevk edildiği görülecektir. Ayn-ı basîretteki kusurlar nisbetinde bu senkronizasyon idraklerden kaybolmakta ve yavaş yavaş ayrılıklar-gayrılıklar ön plana çıkmaktadır. Tabîatiyle böyle bir durum “insanın fiillerindeki hürriyeti meselesi”ni ortaya çıkartmaktadır. Fakat sûfilerin nazarında tevhîd-i ef‘âl hakikat-i müsellemler bir hakikattir. Sûfîlere göre dar görüşlü insanlar fiillerdeki hürriyet meselesini gayet büyük bir mesele olarak görebilmektedir. Nitekim nazar-ı kâsıra sahibi olan bazı bilginlere göre; tevhîd-i ef‘âl anlayışı insanın hür irâdesini yok saymakta ve kâinattaki her türlü terakkîye mânî olmaktadır. Sûfilerin nazarında ise tam aksine bu anlayış insanın fiillerindeki yerini ona göstermekte ve ortaya koymakta, insanı daha dikkatli olmaya sevk etmekte ve seyr u sülûkünde daha hızlı bir şekilde terakkî etmesine vesîle olmaktadır.

Sûfilerin tevhîd-i ef‘âl anlayışı düşünce tarihinde bazı nazariyelerle kısmen örtüşebilmektedir. 1960’lardan sonra üçüncü kuşak kuantum fizikçilerinin ortaya koymaya başladığı “süper-determinizm” anlayışı tevhîd-i ef‘âl gerçeğini bir nebze de olsa anlaşılır hâle getirmektedir.

Küllî irâde çerçevesinde değerlendirebileceğimiz süper-determinizmi gözlemleyen düşünürler insanın mutlak hür irâde sâhibi bir varlık olmadığını söyler, insanın gücünün her şeye yetmediğini ve her şeyi bilemediğini dillendirirler. Bu nazara sahip düşünürlere göre kuantum mekaniğinde sebep-sonuç ilişkisi içerisinde gerçekleşen her şeyi bilmek ve bunları istendiği gibi yönlendirmeye çalışmak mümkün değildir. Süper-deterministler kuantum mekaniği çerçevesinde gerçekleşen fiilleri sebep-sonuç ilişkisi içerisinde gözlemlemeye koyulduklarında bilinmeyen farklı etmenlerin gizliden fiilleri etkilediğini fark etmişler ve böylece deterministlerden ayrılmışlardır. Kanâatimizce fizik alanındaki süper-determinizm, metafizik, insanlık tarihi ve ictimâî hayatta da câridir. İbnü'l-Arabî'nin tevhîd-i ef‘âl kavramıyla ilgili yaptığı açıklamalar bu kanâatimizi destekler mahiyettedir. Fiiller ilk etapta bize nisbet edilirken derin sebep-sonuç ilişkisi içerisinde ele alındığında bunların farklı bazı âlemlerden ve en son da tek bir noktadan sevk

edildikleri görülecektir. Bu inanış dînî inanıştaki cennet ve cehennem âlemleriyle çelişmez, tam aksine onu destekler mâhiyettedir.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere İbnü'l-Arabî'ye göre âlem Cenâb-ı Hakk'ın yüce esmâ ve sıfâtından oluşmaktadır. Âlemdeki her bir şeyin onun esmâ ve sıfatıyla irtibatı vardır. Örneğin O, gören herkesteki gözdür, bir bakıma her müdebbir onun gözüdür, her çalışan onun eli ve işi konumundadır. Zîrâ Allah hem semâda hem arzdadır, yükseltme ve alçaltma mîzânı O'nun yed-i kudretindedir, sırrınızı, cehrinizi bilen O'dur, yarın ne kazanacağınızı bilen O'dur, fakat insanların çoğu bunu bilmez ve buna inanmaz.³⁵ İbnü'l-Arabî bu minvâlde *Keşfü'l-Ma'nâ an Sirri Esmâ'l-lahi'l-Hüsnâ* isimli eserinde der ki:

Mutlak Semî' duyulabilecek her şeyi; yakınlık, uzaklık, varlık ve yokluk özelliklerini aşarak idrâk edendir. Mutlak Basîr de görülebilecek her şeyi; yakınlık, uzaklık, varlık ve yokluk özellikleri aşarak idrâk edendir. Kul bu iki kuvvetin nüfûzunu takyîd ve tahdîd olmadan kazanmaya çalışmalı. Kul bu sıfatlarla tahakkuk ederse Allah Teâlâ onu sever, onu sevince de, işiten kulağı ve gören gözü olur. Ve kim Hak Teâlâ ile duyar ve O'nunla görürse, duyulabilen ve görülebilen her şeyden emin olur. Sem' hazretine sahip olana Abdüssemi' denilir.³⁶

İbnü'l-Arabî'ye göre duyan herkes Cenâb-ı Hakk'ın sem' hazretinden duyar. Fakat 'duymuş olmak' vasfı ile tavsif edilenler bu duymayı kabulde birbirinden farklıdır. Bazıları duyar duymaz sözdeki maksadı idrâk edebilecek istidâttadır. Böyle bir özellik, Hakk'ın kendisine sem'/duyma (gücü) olduğu kul için mümkündür. O kul bütün isimlerin ve kelimelerin verildiği kişidir. Allah insanların fısıltı şeklinde çok gizli konuştuklarını duyar. Allah sohbet ederken ve konuşurken her zaman her yerde sizinledir. Sem' hazretine sahip olana Abdüssemi' denilir. Abdüssemi' konuşmasını kontrol eden, konuşmasının ne yaratacağını bilen kişidir. O kendisini duyanın kim olduğunu bildiği gibi sözün hitap ettiği mertebeleri de bilir. Kelime-i tayyibe ve kelime-i habîse'nin ne olduğunu idrâk etmiştir. Bu mertebeye varan kişi

---

35 İbnü'l-Arabî, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, hzr. Ahmed Şemseddin, 8/91.

36 İbnü'l-Arabî, Ebu Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali İbnü'l-Arabî, *Keşfü'l-ma'nâ an sirri es-mâil-lahi'l-hüsnâ*, thk. Pablo Beneito, (Kum: Neşr-i Bahşâyîş, 1419), 78.

kelamının ameli/etkisi olduğunu bildiği için az konuşur.³⁷ İbnü'l-Arabî'ye göre semî' sıfatına mazhariyet kesbetmiş bir kul Abdussemî' olup kâinatta her şeyi işitme kabiliyyetine sahip olur, dilediğinde en gizli toplantılara bile kulak gönderebilir.

İbnü'l-Arabî'ye göre asıl hayat, cesedin hayatı değil kalbin hayatıdır. Bu isimle ahlaklanan kişiye "Abdulhayy" denilir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hayy ismi Kayyûm ismi ile birlikte anılır. Mâlûm olan her şey hayy'dir ve Hayy ile kâimdir. Mâlûm da; bilen kişiye ilmin verdiği şeydir. Dolayısıyla görünen ve görünmeyen her şey O'nunla hayy'dir.³⁸

İbnü'l-Arabî şârihlerinden Kâşânî'ye göre Hayy ismi ile tahakkuk eden hayat pınarından su içmiştir. Bu pınardan su içen de ebedî olarak yaşar. Zîrâ o Hakk'ın hayatı ile diridir. Âlemdeki bütün canlılar bu insanın (insân-ı kâmilin, Hz. Peygamber'in hayatı) sayesinde yaşar. Zîrâ onun hayatı Hakk'ın hayatıdır.³⁹

İbnü'l-Arabî yukarıda ümmehât-ı esmâ olarak saydığımız esas isimleri sâlik için bir giriş esmâsı olarak ele alır. Ona göre "kişi bu isimler ile tahakkuk ettiğinde artık kimin hangi hazrette olduğunu bilir, mesela; "falânkes 'hazretü'l-ef'âl', 'hazretü's-sıfât' veya 'hazretü'z-zât' mertebesindedir" der veya diyebilir.⁴⁰

İbnü'l-Arabî'ye göre kul Allah'ın sıfatları ile tecellî eder, fakat kulun özellikleri Allah'ın özellikleri gibi kendisi ile kâim değildir, Allah ile kaimdir.⁴¹ Örneğin, Cenâb-ı Hak bazı kullarını yeryüzünde yönetici yapar ve onlarla dünyanın nizamını sağlar. Fakat bu yöneticiler asla ebedü'l-âbâd bu dünyada yönetici olamazlar, sadece belli bir süre içerisinde bu dünyada Allah'ın veya

37 İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, hzr. Ahmed Şemseddîn, 7/340-342.

38 İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, hzr. Ahmed Şemseddîn, 8/10.

39 Kâşânî, Abdürrezzâk b. Ebi'l-Ganâim b. Ahmed el-Kâşânî, *Istîlâhâtü's-Süfîyye*, thk. Muhammed Kemâl İbrâhîm Câfer (Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısrîyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1981), 134.

40 İbnü'l-Arabî, *Kitâbü inşâ'id-devâir*, 33.

41 Not: İmâm-ı Gazzâlî; Allah'ın ilmi ile kul'un ilmi arasındaki farkı, -anlaşılması için- "satranc"ı icad edenin ilmi ile satranc oynayanın ilmi arasındaki fark ile açıklar. (Bkz. Gazzâlî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerhi maânî esmâ'il-lahi'l-hüsnâ*, 92-93.)

Resûlullah'ın halîfesi olarak vazife görürler. Tüm insânlar ölümlü olduklarından dolayı gerçek mânâda hâkim, pâdişâh veya sultân olamazlar, ancak vekaleten bu işlerini deruhte ederler.⁴²

İbnü'l-Arabî'ye göre varlık dairesinin aslı olan zât mertebesinden ilk feyezân eden tecellî hakikat-i muhammediyye'ye feyezân eden ve onda zuhûr eden tecellîdir. Bu tecellî ve feyezân neticesinde varlık dairesinin ikinci mertebesi olan hakikat-i muhammediyye mertebesi zuhûr etmiştir. Nûr-i yektâ olan bu tecellî mutlak hayr ve rahmettir. Bu hakikatın veya bu nûrun faziletinin anlaşılması için Cenâb-ı Hak karşıtını yaratmıştır. Ki bu da nûr-i siyâh diye bilinen iblisin hakikatidir. İyilik ve kötülük denilen sıfatlar bu ikili çerçevesinde ayrışmaya başlar. İyi insân-kötü insân, iyi yönetim-kötü yönetim, iyi devlet-kötü devlet ayırımı bu ikili isim rehberliğinde seyr eder.

İbnü'l-Arabî'ye göre kâinâtın, feleklerin varlık sebebi Hz. Peygamber'dir. İbnü'l-Arabî bu minvâldeki görüşlerini âyet-i kerime ve hadîs-i şerîflere dayandırır. Örneğin: وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ “Bunun içindir ki ey peygamber! Biz seni, ancak âlemlere rahmet olmak üzere gönderdik”⁴³ âyet-i kerimesinde geçen “rahmet” kelimesini “vücûd” mânâsında ele alır. Âyet-i kerimede geçen “li'l-âlemîn” kelimesinin başındaki “elif lâm” bu rahmetin tüm âlemleri kuşattığını gösterir. İbnü'l-Arabî âyette geçen “li'l-âlemin/tüm âlemler için” ifâdesine dikkatleri çekerken ‘li'l-müslimîn/tüm Müslümanlar için’ denilmediğini vurgular. Sûfilere göre âlemler 571 yılında yaratılmadığına göre bu zât için yaratılmıştır. Cenâb-ı Hak başka bir âyette: رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ “Rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır”⁴⁴ buyurmaktadır. İbnü'l-Arabî başta olmak üzere pek çok ârif eserlerine لَوْلَاكَ مَا خَلَقْتُ الْأَفْلَاقَ “Ey Muhammed sen olmasaydın, felekleri yaratmazdım” (mânen sahîh kavli) sözünü çokça zikreder.

---

42 İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, hzr. Ahmed Şemseddin, 5/423-424.

43 Enbiyâ, 21/107.

44 A'râf, 7/156.

İbnü'l-Arabî'nin nazarında Hz. Peygamber Cenâb-ı Hakk'ın nezdinde tüm insanlığın temsilcisidir ve tam mânâda insân-ı kâmilidir. Hz. Peygamber aynı zamanda Cenâb-ı Hakk'ın azametinin en büyük delillerindedir.

Mülk tacı melikin alametidir, kitâb-ı sultânînin taçlanmasıdır, sultânın ondaki mührüdür. Varlık مَرْقُومٌ بِشَهِدِهِ الْمَرْتُونُ 'Mukarrebûnun müşâhede ettiği bir kitaptır.' Mukarrebûndan olmayanlar bunu bilemez. Bu kitabın taçlanması, bütün hakikatleri toplayan kimseyle olur. Bu kendisini icâd edenin bir alâmetidir. Binâenaleyh bedihi bir şekilde Rabbine zâtî gereği delil olan insân-ı kâmil, mülkün tacıdır. Bu da sadece insân-ı kâmilde vardır. Hz. Peygamber'in 'Allah Âdem'i kendi sûretine göre yarattı' ifâdesi bu mânâdadır. هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ "O Evvel'dir, Âhir'dir; Zâhir'dir; Bâtin'dir ve O her şeyi bilendir" (Hadîd: 3).⁴⁵

İbnü'l-Arabî'ye göre Cenâb-ı Hak şu şehâdet âleminde Hz. Peygamber doğuncaya kadar halîfeler yaratmıştır, Hz. Peygamber'in bedeni doğunca o güçlü bir güneş olarak doğmuş ve diğer nûrlar onun nûruna dâhil olmuş ve böylece gizli olan siyâdeti açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. *Fütûhat*'ında bu konuda şunları söyler:

Altıncı cins insan cinsidir. Bu memleketin halîfesi odur. İnsân, salâhiyyet ve kuvvet olarak değil, hakîkatte bilfiil imâm olması nedeniyle en son sırada var olmuştur. (Hz. Peygamber'in) aynı/hakîkati var olduğunda, vâlî/yönetici, sultân ve kendisine bakılan varlık olarak var olmuştur. Neş'et-i cesediyyesi te'hîr olununca Allah onun adına vekiller yaratmıştır. İlk vekili ve halîfesi ise Âdem (a.s.) olmuştur. Ardından, insan cinsinde üreme ve çoğalma meydana gelmiş, Allah Hz. Muhammed'in tahîr/temiz bedenine ulaşınca kadar her devirde halîfeler yaratmıştır. Hz. Peygamber'in bedeni ise şems-i bâhir gibi ortaya çıkmış, bütün nûrlar onun nûr-i sâtûna dâhil olmuş, bütün hükümler onun hükmünde gizlenmiş ve bütün şeriatlar ona inkıyâd eylemiş, daha önce bâtin olan siyâdeti ortaya çıkmıştır. Binaenaleyh Hz. Peygamber هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ "O Evvel'dir, Âhir'dir; Zâhir'dir; Bâtin'dir ve O her şeyi bilir" (Hadîd: 3) âyetine mazhar olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber: أوتيت جوامع الكلم "Bana cevâmîu'l-kelim verilmiştir" der. Hz. Peygamber, Rabbinin işe şöyle buyurduğunu bildirmişti: ضَرَبَ بَيْنَهُ بَيْنَ كَتِفَيْ فُوجِدْتُ بَرْدَ أَنَامِلِهِ بَيْنَ تَدْيِي فَفَعَلِمْتُ (Rabbim) iki eliyle omuzlarımla arasında vurdu ve parmaklarının serinliğini iki göğsüm arasında hissettim. Böylece evvelin ve âhîrinin ilmini öğrendim.' Böylece Hz. Peygamber, Hak Teâlâ'nın şu âyette bildirmiş olduğu İlâhî nisbetlerle ahlâklanabilmiştir. هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ "O Evvel'dir, Âhir'dir, Zâhir'dir, Bâtin'dir, O her şeyi bilir" (Hadîd: 3). (Dikkat edin!) Bu âyet, içinde 'insânlar için menfaatler bulunan ve güçlü' el-Hadîd/Demir suresi içerisinde yer al-

45 İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât el-Mekkiyye*, hzr. Ahmed Şemseddin, 3/156.

miştir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber kılıçla gönderilmiş ve âlemlere rahmet olarak irsâl buyurulmuştur.⁴⁶

İbnü'l-Arabî pek çok eserinde sultan'ı Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak görür. Ona göre her ne kadar zâhiren sultan hüküm veriyor gibi gözükse de aslında perde arkasında onu yönlendiren Allah'dır. Yani bir bakıma aslında sultânlar Allah'ın ilgili esmâ ve sıfâtının varlık dâiresi içerisinde yayılmış, varlık sayfasına yazılmış bir kitabın harflerinden ibârettir. İbnü'l-Arabî bu konuda şöyle bir açıklama yapar:

Allah ğayûrdur/kıskançtır ve başkasından başka bir şey talep edilmesini sevmez. Şayet kul lisân-i zâhir ile başkasından talep ederse ve talep esnâsında kalb Allah'ın huzûrunda olursa, aslında mânen her şeyin melekûtunu elinde bulunduran Allah'dan talep etmiş sayılır. Zîrâ Allah'dan zâhir olan isim, bu şahıstır, çünkü bu şahıs da, yayılmış varlık sayfasına tarkim edilmiş harflerden biridir. Talepte bulunan kişi de, ya ihtiyacının giderilmesi ya da duâ vâsıtasıyla cevâbını Allah'dan alır. Bundan dolayı bir adamın sultândan bir şey istemesi, sultânın dışında başka birinden istemesinden daha evlâdır. Zîrâ Hakk'ın sultândaki varlığı, âmmeden olan insânlardaki varlığından daha açıktır. Bundan dolayı sultânlardan bir şey isteyen kimselerden bu konudaki sorumlulukları kaldırılmıştır. Zîrâ sultânlar, Allah'ın vekilleri ve mahlûkâtının hacet kapısıdır. Onlar, dilenciye kovmamaları emredilmiş insânlardır. Nâib-i ekber olan Hz. Peygambere Allah şöyle der: *وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ* 'Dilenciye sakın kovma' (Duhâ: 10). Bundan dolayı kıyâmet gününde Allah, nâiblerine soracaktır. Çünkü onlar sorumlu oldukları kimselerin çobanlarıdır. Reayaya da vekillerin kendilerine nasıl davrandığı sorulacaktır.⁴⁷

İbnü'l-Arabî'nin Zât-Esmâ ve Sıfât merkezli siyaset ve yönetim anlayışını hakikat-i muhammediyye ve hakikat-i iblîs açısından özetledikten sonra şimdi de ikinci siyâset ve yönetim nazariyesi olarak ele alacağımız nazariyesine göz atalım.

1.2. İbnü'l-Arabî'nin Ruh-Beden-Nefs Merkezli Siyaset ve Yönetim ile İlgili Nazariyesi

İbnü'l-Arabî zübde-i âlem olması hasebiyle insanı bir "memleket/ülke/vatan" olarak görür ve bu çerçevede bu ülkenin unsurlarıyla ilgili değeren-

---

46 İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât el-Mekkiyye*, hzr. Ahmed Şemseddin, 1/210-211.

47 İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât el-Mekkiyye*, hzr. Ahmed Şemseddin, 2/300.

dirmelerde bulunur. Ona göre Rahmân'ın sûreti üzere yaratılan insânın da kendi nefisini sevk ve idâre etmesi tıpkı bir devlet idaresi gibi bir siyaset üzere olmalıdır. Yani kendini idâre edebilen, kontrol altına alabilen kişi âlemi de idare edebilir. Ruh, beden ve nefisten müteşekkil olan insanın hey'etinde; sultan, vezir, halk-tebâ, başkent, ordu, düşman mesâbesinde olan unsurları mevcuttur. Benzeri unsurlar insan nefsinde olduğu gibi tüm insanların bir tür olarak berâber yaşadığı âlemde de mevcuttur. Biz burada bu ortak unsurların hem insandaki hem de âlemdeki karşılıklarına göz atacağız.

İbnü'l-Arabî *et-Tedbîrât*'ında bahsettiği insan memleketi ve tüm âlemin tedbiri ve ıslâhı hakkında detaylı bilgiler verir. Bu arada okuyucularımızın dikkatlerine hemen arz etmek isterim, eserin isminden de anlaşılacağı üzere, İbnü'l-Arabî'ye göre hem insan memleketinde hem de tüm âlem memleketinde alınan tedbirler ilâhî menşe'lidir. Şimdi de bahsi geçen bu memleketin ana unsurlarından ana hatlarıyla bahsedelim. İbnü'l-Arabî bahsi geçen eserde ilâhî nizâm ve beşer nizâmının benzerliklerine dikkat çeker ve her iki alandaki tüm işlerinin nizâm ve intizâmının tek elden yürütüldüğünü iddia eder. Şöyle der:

Ale'ıtlâk cemî'i esrâr-ı âmme ve hâssada, iki nüshâ mukâbilinde âlem-i ekber ve asgârı almak murâd ettiğimizde bunun bahsinin uzayacağını gördük. (...) Biz insâna nazar ettik; onu mükellef olarak va'd ve va'd arasında müsahhar bulduk. (...) Âlem-i kebirden nerede hitâbdan ve va'd ve va'dden hikmet zâhir olduğunu söyledik ise, biz bunu hazret-i imâmet ve makarr-ı hilâfetin emir ve nehî hazretinde gördük. Binâenaleyh biz halifeyi, kendisinde hikmet, ve âsâr-ı esmâyı zâhir olur ve onun iki eli üzerinde Bârî Teâlâ için mahlûk olan ekser-i mükevvenâtı münfail olur bulduk. (...) İnsânda da halife ve vezir ve kâdı ve kâtib ve kabz-ı haraç ve cibâyât ve a'vân ve mukâtil-i a'dâ ve katl ve esr ve mahall-i irs olan hazret-i hilâfete lâyıq bulunan şeyden bunun emsâline varıncaya kadar bulduk. Hâlbuki enbiyânın râyâtı açıldı ve alemleri zâhir oldu. Ve herkes onun kuvvetini iz'ân eyledi. Ba'dehu enbiyâ (salavatullahi aleyhim) hazarâtından sonra ihtifâ etti. Yevm-i kuyâmete kadar umûmen ebeden zâhir olmadı; lâkin husûsan zâhir oldu. Böyle olunca kutub ma'lûm-i gayr-i muayyendir. Ve halife-i zemân ve mahalli-i nazar ve tecellîdir. Ve âlemin zâhirine ve bâtınına âsâr ondan sudûr eder. Ve rahm olunan kimseye onun sebebiyle rahm olunur ve azâb olunan kimseye onun sebebiyle azâb olunur. Ve onun sıfatları vardır. Eğer halife-i asırda ictimâ' ederse, o kutubdur ve medâr-i emr-i ilâhî onun üzerindedir. Ve eğer ictimâ' etmezse onun gayridir.⁴⁸

48 İbnü'l-Arabî, Ebu Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali İbnü'l-Arabî, *Tedbirat-ı İlahiyye Tercüme ve Şerhi*, çev. Ahmed Avni Konuk; yay. haz. Mustafa Tahralı, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1992), 39-40.

Yukarıda arz ettiğimiz pasajda dikkat ettiyseniz İbnü'l-Arabî âlem-i ekber ve âlem-i asğar diye isimlendirdiği iki âlemden bahsetti ve bu iki âlemin nizâm ve intizamından söz etti. İbnü'l-Arabî burada insanı cisim olarak küçük; mânâ olarak büyük bir âlem olarak görür. Tüm kâinâtı; cismen büyük, mânânen küçük âlem olarak görür. Yukarıdaki önemli pasajdan yola çıkarak burada ilk önce mânânen âlem-i kebîr olan insan memleketinden bahsedelim ve burada bulunan güç dengelerini anlatalım. Ardından cismen büyük olan âlem ve idâresinden bahsedelim.

1.2.1. Mânen Âlem-i Kebîr Cismen Âlem-i Sağîr Olan İnsan Memleketindeki Güç Dengesi ve Yönetim Şekli

İbnü'l-Arabî'ye göre insan kâinâtın göz bebeği mesabesinde ve kâinatta olan her şeyi ihâta edebilecek vüs'atta yaratılmıştır. Onun bu vüs'ati kendisinin dahî tek başına bir memleket olduğunu göstermektedir.

İbnü'l-Arabî *et-Tedbirât*'ında seyr ü sülûka başlamış olan sâlike nefse karşı uygulanması gereken siyâseti ve onunla yapılacak savaşın yol ve yöntemlerini öğretmektedir. İbnü'l-Arabî *وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً* "Hani Rabbin Meleklerle, "Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım" demişti"⁴⁹ âyet-i kerîmesinden yola çıkarak insan rûhunun hem yeryüzünde hem de beden memleketinde halîfe ve sultan olduğunu ifade eder. Bu halîfenin idare makamı Arş-ı İlâhîdir. İbnü'l-Arabî'ye göre Halîfe, merkez-i dâire-i kevn'dir. Allah Teâlâ halîfeyi icâd ettiği vakit onun için bir şehir binâ etmiş, onun raiyetini ve erbâb-ı devletini burada iskân eylemiştir ki bu iskân mahalline "hazret-i cism" yâhûd "beden" denilmiştir. Hak Teâlâ halîfeye mahsûs olan mevzi-i muayyeni "kalb" diye isimlendirmiştir. Kalb sarayı beden mülkünün merkezi konumundadır ve en güçlü şekilde korunması gereken mahaldir. Nitekim Hz. Peygamber: "Muhakkak cesedde bir mudğâ vardır. Sâlih olduğu vakit, sâir-i cesed de sâlih olur, fâsid olduğu vakit sâir-i cesed de fâsid olur. Âgâh ol ki o kalbdır" buyurmuştur.

---

49 Bakara, 2/30.

İbnü'l-Arabî'ye göre insan memleketinin nizâmı, intizâmı ve güç dengesi ana hatlarıyla şu şekildedir:

İbnü'l-Arabî'ye göre:

Sultan-Halîfe/Rûh/Mekez-i Dâire-i Kevn'dir. Kâinatın merkezinde bulunur.

Memleket, Beden/Cisim'dir. İnsânın bedeni onun memleketidir.

İstivâ Makâmı-Sarayı, Arş/Kalb'dir. Aynı zamanda makâm-ı inkılâb'dır. Memleketin idâresi buradan olur.

Nazaret/Bakanlık Makâmı, Dimağ/Beyindir. Şehrin yüksekliklerinde dimâğ denilen yerde bulunur ve sultan buradaki pencerelerden mülkü- ne nazar eder. Kulaklar, gözler, burun ve ağız beden memleketi için birer penceredir.

Hazine, insanın hayal ve düşünceleridir. Cenâb-ı Hak, sultan için bir hazine inşâ edip "hayâl hazînesi" diye isimlendirmiştir. Bu hazinede; mubsarât ve mesmûât ve meşmûmât ve mat'ûmât ve melbûsât ve onlara mûtaallık olan şeylerin cibâyâtı bulunur. Bunların ortasında "fikir hazînesi" isminde bir binâ inşâ etmiş ki ona muhâyyselât mürtefi' olur. Bunlardan

sahih olanını kabûl eder ve fâsidini redd eyler. Cenâb-ı Hak dimâğda bu yeri vezîrin/başbakan'ın meskeni kılmış ki o da "Akl"dır.

Düşman, nefistir. Cenâb-ı Hak sultan için düşmân olarak "nefs"i icâd etmiştir. Bu nefis tağyîr ve tathîr mahalli ve emr ve nehyin makarrıdır. Leyle-i mübârekdir ki, emr-i Hakîm'in her biri onda ayrılır. Ve onun hazzı âlem-i ulvîden "Kürsi"dir. Nitekim "rûh"un mahalli bu âlemde "Arş"dir.

Nefs, Sultan için "kerîme/Eş"dir ve onun hurrelidir. İmâm Ebû Hâmid (Gazzâlî): "Muhakkak rûh nefsi nikâh etmiş ve ikisinin arasında cisim tevellüd eylemiştir" kavlinde buna işâret eder.

Halîfenin Kerîmesine/Eşine Âşık Olan Kavî, Mutâ' Askeri Çok Olan Düşmân ise Hevâ/Arzû'dur

Hevânın veziri, Şehvettir.

Ruh ve Nefs Arasındaki Savaş Durumu: Birgün sultân ordusu ve et-bâi içinde bürûz edip bostanlarının bazısında tenezzüh eylemeye başlar. Ve hürre-i halife olan nefis onun üzerine tâlî olur ve yek-diğerini görür. Ve onlardan her biri sahibine nazar eder. "Hevâ" ona âşık olur. Binâenaleyh onunla esbâb-ı ictimâ hakkında hile yapmaya başlar. Böyle olunca daima ona nâzil olur, onun gönlünü almak ister ve ona hazretini bast eder. Yanında olan her şeyin en güzelini ona hediye eder. Güven arz eden elçiler ve yalancı sefirler onların arasında gidip gelir. Sonunda sultan ona meyleder, zamanla ona ınkıyâd eylemeye başlar. İcbâr ve ihsânı ona verir. Sultan bu durumundan gâfildir. Fakat onun vezîri olan akıl buna vâkıfdır. Vezîr, Sultân/Halife buna vâkıf olmaz ve nefis üzerinde olduğu şeyden rucû' eder diye emri idâre eder. Nefs kavî ve mutâ' olan iki emirin arasında/ortasında bulunur. Bazen onu bâzen de diğerini çağırır. Hakîkatte her iki emir de Allah'ın izniyledir. **قُلْ كُلُّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ** "Hepsi Allah'dandır" de."⁵⁰ **فَالْهَمَّهَا فُجُورَهَا وَتَقْوِيهَا** "Ona kötü ve iyi olmayı ilhâm edene ki."⁵¹ İşte tam burada şâyet nefis hevâyâ

---

50 Nisâ, 4/78.

51 Şems, 91/8.

icâbet ederse tağyir vâkî olur ve onun için “sû” ve “emmâre” ismi hâsıl olur. Ve eğer akla icâbet ederse tathîr vâkî olur, onun için şer'an “mutmainne” ismi sahîh olur.⁵²

Yukarıdaki güç dengesinde gördüğümüz üzere insanların, kurumların, devletlerin vb. unsurların en büyük düşmanları ve en zayıf noktaları nefisleri ve taallukâtıdır. Bundan dolayı sûfilere eserlerinde en çok ele aldıkları, ince eleyip sık dokudukları konuların başında nefis teorileri yer alır. Tasavvuf erbâbına göre nefsin yedi mertebesi bulunmaktadır. Bu yedi mertebe etvâr-ı seb'a diye de bilinir. Nefsin her bir mertebesinin kendisine has özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler yönetici olabilecek insanlar için büyük değer taşımaktadır. Nefsin en alt mertebesinde, yani nefs-i emmâre mertebesinde bulunan biri asla yönetici olmamalıdır. Nefis mertebeleri bakımından bu mertebede bulunan bir insan bir memlekete hükümdâr olunca dengeler allak-bulak olur. Nefs-i emmâre mertebesinde bulunan kişiler korkunç ejderhaya, yılan, pisboğa domuza, kurnaz tilkiye, hak tanımayan hırsıza, insanı baştan çıkararak cinse benzetilmiştir. Bu mertebede bulunan kişilerin rüyaları da genellikle hayvan suretlerini görmek şeklinde olur.

Fusûs şârihlerinden Ahmed Avnî Konuk *Mesnevî Şerhi*'nde bir ârifin nefsi şöyle tasvîr ettiğini yazar: “Nefse bir sûret verilse: Başı kibir, gözü ucb, ağzı hased, lisânı kizb ve ğıybet, kulağı nisyân, göğsü hıkd ve kîn, karnı şehvet ve bühtân, elleri hıyânet ve sirkat, ayakları emel, kalbi gaffet ve rûhu küfürdür.⁵³ Sûfilere göre burada zikredilen nefsin her mertebesinin kendilerine has askerleri bulunmaktadır:

Nefs-i emmârenin: buhl, garaz, cehl, kibir, gadab, hased;

Nefs-i levvâmenin: heves, mekr, ‘ucb, işret;

Nefs-i mülhemenin: sehâvet, kanâat, teslîm, tövbe, tevâzû;

52 İbnü'l-Arabî, *Tedbirat-ı İlahiyye Tercüme ve Şerhi*, 118.

53 Ahmed Avnî Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, hzr. Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı, (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004), 1/141.

Nefs-i mutmainnenin: tevekkül, amel, telezüz, ibâdet, şükür, rızâ;

Nefs-i râziyyenin: ihlâs, riyâzât, zikrullah, kerâmet;

Nefs-i marziyyenin: terk-i mâsivâ, marifetullah, tefekkür;

Nefs-i kâmilenin: tevhîd, vecd, istiğrâkdır.

Sûfilerin nazarında iyi bir idareci mutlaka ilk iki mertebeyi aşmış kişi olmalıdır. Bir yönetici diğer mertebeleri keşbettiği ölçüde daha faziletli bir yönetici olur.

İbnü'l-Arabî bu güç dengesinden yola çıkarak nefis terbiyesini ve gerekliliğini ayrıntılarıyla izah eder. Ona göre nefis terbiyesi gören kişiler kendilerini iyi yönetebildiği gibi kâinâtı da yönetebilir. Zîrâ iki âlem bir-rine benzer şekilde yaratılmıştır. Şimdi de ikinci âlemin sevk ve idâresini İbnü'l-Arabî nazarıyla okumaya çalışalım.

1.2.2. Mânen Âlem-i Sağîr, Cismen Âlem-i Kebîr Olan Kâinatta Güç Dengesi ve Yönetim Şekli

İbnü'l-Arabî insanı âlemin gözbebeği olarak görür. İnsan kendi memleketi olan bedenini ve nefisini yönetebildiği gibi âlemi de yönetebilir, pekâlâ âlemin bir parçası olan dünyayı ve dünyanın sakinleri olan hemcinslerini de yönetme kabiliyetine sahiptir.

İbnü'l-Arabî'ye göre Cenâb-ı Hak şehâdet âlemini yönetirken; yeri geldiğinde melekleri yeri geldiğinde peygamberleri, yeri geldiğinde velileri veya başka varlıkları istihdâm eder. Cenâb-ı Hak bu âlemi sevk ve idârede Ricâlüllah/Allah'ın adamları denilen bir kısım özel adamlarını kullanır. Sûfiler Ricâlullah'ın özelliklerini sayarken onları; kısık sesle konuşan, utangaç, yeryüzünde vakarla yürüyen, karşılaştıklarına selam verip geçen ve huşû içinde yaşayan veliler olarak tavsif eder. Cenâb-ı Hak dışında hiç kimse onların nerede yaşadığını bilmez.

Ricâlullah'a benzer bir kavram olan Ricâlü'l-gayb (Gayb Erenleri/Merdân-i Gayb/Merdân-i Hudâ) tâbiri ise biraz daha husûsî bir tâbîrdir. İbnü'l-Arabî, bilgilerini ve rızıklarını gayb âleminde alan velileri ricâlü'l-gayb olarak görür. Ona göre gayb erenlerinin mânevî hâlleri gizlidir. إِنَّ أَوْلِيَاءِي تَحْتَ قَبَائِي لَا يَعْرِفُهُمْ غَيْرِي Nitekim, “Benim velilerim kubbelerimin altında gizlidir. Onları benden başka kimse bilmez” buyurulmuştur.⁵⁴ Bu tâife hakkında فِي أَيْدِيهِمْ فِي الدُّنْيَا وَأَرْوَاحِهِمْ فِي الْآخِرَةِ “Bedenleri dünyâda rûhları âhirettedir” denilmiştir.

İbnü'l-Arabî, valiliği/yöneticiliği nübüvvet ve velâyet ile ilişkilendirir.⁵⁵ Ona göre resûller, nebîler, kutublar ve veliler dünyayı idâre eden sultanlar, valiler, kâdılar vb. idarecilerle sıkı irtibât içerisindeyler. Hatta bazı nebîler ve resûller aynı zamanda halîfe de olabilirler. İbnü'l-Arabî'ye göre veliler, valilerle irtibatları sayesinde dünyayı idare etmede öncü isimler sayılırlar. O, *Fütühât*'ının 303. bâbında bu konuda şunları söyler:

Velâyet, nübüvvet nûruyla kesbedilir. Veliler, Hakk'ın kulları üzerindeki vâlidirler. Bu vâliğin ekâbiri ve havâssı vardır ki bunlara resûl ve nebî denilir. Bunlardan daha aşağı mertebede olanlara velî adı verilir. Bundan dolayı velâyet, hepsini cem' eden felek-i muhittir. Bu bağlamda her ne kadar bunların tümü, velâyet mertebesinde ortak olsalar dahî, vâlilik açısından farklı mertebelere sahiptirler. Örneğin sultân halk üzerinde hükümrânlık sâhibi olan genel vâlidir. Kâdî farklı bir derecede vâlidir, muhtesib/zâbita farklı derecede bir vâlidir vs. Tabiiyle sultânın mertebesi nerede, zâbitanın kisi nerede? Fakat tümü bir şekilde, valilikte emir sâhibidir. Aynı şekilde nebîler, resûller ve kutublar için de durum böyledir, her bir velî kendi mertebesinde bir yerde konumlanmıştır. Buna göre saltanat, tamâmen kesb yoluyla gerçekleşmez. Fakat onun dışındakiler için ise kesbe gayret göstermek gereklidir. Nice vâli var-

54 *Fusûs* Şârihi Ahmed Avnî Konuk Bey, halifenin gizli veya aşikâr olması konusunu şöyle şerh eder: “İmdi mâdemki Hak Teâlâ nefisini “Zâhir” ve “Bâtın” olmakla vâfetti ve ism-i Zâhir'in mazharı olmak üzere âlem-i şehâdeti ve ism-i Bâtın'ın mazharı olmak için dahi âlem-i gaybı yarattı ve mâdemki insân şehâdeti, ya'ni cismâniyeti ile zâhiri ve gaybı, ya'ni rûhâniyeti ile bâtını idrâk ediyor; şu hâlde cesed-i müsevvâ olan âlem, “şehâdet”; ve bu cesed-i müsevvânın rûhu olan ve Âdem'den ibâret olan halîfe, “gayb”dır. Zîrâ ma'nâ sûret perdesi arkasında muhtefidir. (...) İşte bu sırdan dolayı, selâtin-i sûriyye kendi tebâsıyla dâimâ ihtilâl etmeyip, kendi sarayında ihticâb eder. Hadd-i zâtında sultân sûreti i'tibâriyle, efrâd-ı reâyâdan mümtâz değildir. Fakat onda icâb-ı saltanat olarak, bir izzet ve azamet ma'nâları vardır ki, bu i'tibârla tebâsından mümtâzdır. Bu ma'nâlar ise “gayb”dır ve gayb ihticâbı iktizâ eder. Sûret ma'nâdan münfek olmadığı için, sultânın sûreti ma'nâsına tebaan ihticâb eyler. (Ahmed Avnî Konuk, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, hzr. Mustafa Tahralı vd., (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 1/181-182)

55 Ayrıntılı bilgiler için bkz. Abdullah Kartal, “İbnü'l-Arabî'ye Göre Velâyet-Nübüvvet Bağlamında Tasavvuf-Siyâset İlişkisi: Manevî Otorite ve Maddî İktidâr”, *Tarihten Günümüze Sûfî-Siyâset İlişkileri*, ed. Salih Çift-Takyettin Karakaya (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 203-226.

dır ki sultâna bir hizmet, bir mâl, bir hediye sunar ve sultân da kendisine lâıyk bir görevle onları vâli yapar ve böylece onun hizmetine girer. Böyle bir vâlinin vâlîliği elde ediş, Allah katındaki velâyetini sadaka, karz-ı hasen, sıla-i rahim gibi iyilikler vesilesiyle elde eden velînin durumuna benzer. Bir kısım insân ise, yatışında kalkışında hükümdâra hizmet eder, sultân bir şey emrettiğinde herhangi bir şahıs ortaya çıkmazsa sultânın emirlerine iltizâm eder. Böylece sultân onun emirlerine süratle koştuğunu ve âmâde olduğunu görür ve bu nedenle onu vâli yapar. Böyle bir vâlinin durumu tıpkı, Allah katındaki velâyetini, mürâkabe ve O'nun emirlerine mübâdere yoluyla elde eden kimsenin velâyetine benzer. Burada bahsi geçen emirlere uyma meselesi farz ibâdetler için değil nâfile ibâdetler için emirlerdir. Nitekim bu durum, 'Kulum bana nâfile ibâdetlerle yaklaşır, ta ki onu severim; onu sevdiğimde, onun sem'i, basarı, desteklenen eli olurum' hadîsinde belirtilmiştir.⁵⁶

Rahmân olan Allah velî kullarına, Şeytan da kendisine tânî olan kişilere/velîlerine gizliden bilgi ilkā eder. "فَالْهَمَّهَا فَجُورَهَا وَتَقْوِيَهَا" "Ona kötü ve iyi olmayı ilhâm edene ki."⁵⁷ "وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَآئِهِمْ لِيَجَادِلُوكُمْ وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ" "Muhakkak ki şeytânlar sizinle mücâdele etmeleri için kendi dostlarına vahyederler. Eğer onlara uyarsanız, kesinlikle siz de şirk koşanlardan olursunuz."⁵⁸ "وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ اِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفًا وَقَوْلًا كَاذِبًا" "Böylece her nebiye insan şeytânlarımı ve cin şeytânlarımı düşmân kıldık. Onlardan bir kısmı bir diğer kısmını aldatmak için yaldızlı söz vahy eder!"⁵⁹ "إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا" "Eğer Allah'a takva duygusuyla yaklaşırsanız O, size iyi ile kötüyü ayırt etme kabiliyeti olan furkânı verir."⁶⁰

Sûfi anlayışa göre Cenâb-ı Hak, şehâdet âleminin mâddî ve mânevî nizâmı için bazı kullarını muvazzaf kılmıştır. Bu kullar arasında bir hiyerarşi söz konusudur, Kutub (Gavs), imâmân, aktâb-ı erbaa, revâsî, evtâd, nükabâ, nücebâ, büdelâ, ahyâr, umed gibi mertebeleri bulunmaktadır. Kuşeyrî, İmâm Şâfiî'nin evtâddan olduğuna dair bir rivâyeti nakleder. Sülemî ve Gazzâlî gibi ilk sûfiler ricâlül'-l-gayb kavramından bahsetmekle beraber aralarında var olan herhangi bir hiyerarşiden bahsetmez. Hücûvî'ye göre

56 İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât el-Mekkiyye*, hzr. Ahmed Şemseddin, 5/21.

57 Şems, 91/8.

58 En'am, 6/121.

59 En'am, 6/112.

60 Enfal, 8/29.

ricâlû'l-gayba dair hadislerin sıhhatinde Ehl-i Sünnet'in icmâi vardır. Hücvîrî, ahyârın 300 kişi, abdâlin/büdelânın 40 kişi, ebrârın 7 kişi, evtâdın 4 kişi, nükabânın 3 kişi, kutbun/gavsın 1 kişi olduğunu söyler. Sûfilere göre Hak ordusunun yapısı böyleyken karşı tarafın ordusu da benzeri bir şekilde dizayn edilmiştir.

İmâm Süyûtî, (v. 911/1505) bir hadis-i şeriften yola çıkarak *el-Haberü'd-dâl 'alâ vücûdi'l-kutb ve'l-evtâd ve'n-nücebâ' ve'l-abdâl* isimli eseriyle ricâlû'l-gayb anlayışını delillendirmeye çalışmıştır.

Sûfilere göre kutub, bu mânevî ordunun başkomutanıdır. Kutubdan sonra vezirleri konumunda olan imâmân (iki imâm) gelir. Kutub ve imâmân'a Anadolu'da "üçler" denir. İmâmân'dan sonra evtâd gelir. Evtâd âlemin dört yönünde görevlendirilmiş dört velîdir, Aktâb-ı Erbaa olarak da bilinirler. Evtâddan her biri bir peygamberin kalbi üzeredir ve dört büyük melekten yardım alır. "Abdâl" tâbîri; dört evtâd, iki imâm ve bir kutub olmak üzere yedi kişi için kullanılır. İbnü'l-Arabî *Fütûhât*'ında dünyada sayıları kırk olan; Yemen, Şam ve Diyarbakır yöresinde bulunan ve kendilerine "recebiyyun" denilen ricâlû'l-gayb tâifesinden bahseder.⁶¹

İbnü'l-Arabî ricâlullahın bazen açık bir şekilde bazen de gizli bir şekilde dünyayı yöneten idarecilerle görüştüğünü ve onları yönlendirdiğini iddâ eder. O bu konudaki görüşleriyle idarecilerin Allah'ın yeryüzündeki gölgeleri olduğu tezine katılım sağlar.

Yukarıda kısaca bahsettiğimiz üzere hem adil idareciler hem zalim veya kafir idareciler bu gölgelik vazifesini deruhte ederler. Adil yöneticiler Cenâb-ı Hakk'ın cemâlî esmâsını temsil ederken zalim ve kafir idareciler ise daha çok celâlî isimlerini temsil eder. Bunların bir kısmı cennete uyumlu yaratılmışken bir kısmı ise cehenneme uyumlu olarak yaratılmışlardır. Cennete uyumlu olanlar cennete gideceklere yaraşır amellerde bulunur ve onlara bu tür amelleri işlemek kolay gelir. Cenâb-ı Hak bunlardan râzî, onlar

61 İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, hzr. Ahmed Şemseddin, 3/14.

da Cenâb-ı Hak'dan râzıdırlar. Cehenneme uyumlu olanlar da cehenneme gideceklere yaraşır amellerde bulunurlar ve onlara da bu tür amelleri işlemek kolay gelir. Cenâb-ı Hak onların bu amellerinden râzı değildir. Fakat mîzâç ve karakterlerine uygun amelleri yaratmayı geri bırakmaz. **قُلْ كُلُّ يَعْمَلُ** 'De ki: Herkes kendi mîzâç ve karakterine göre iş yapar. Rabbiniz kimin doğru bir yol tuttuğunu çok iyi bilmektedir.⁶² **وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ** Sizi de fiillerinizi de/yaptıklarınızı da yaratan Allah'tır.⁶³

Yukarıda adil yöneticiler ve bunların dostları olan Rahmânî varlıklar hakkında bazı bilgiler sunduk ve aralarındaki hiyerarşiden bahsettik. Şimdi de zâlim ve kâfir yöneticiler ve onların dostları olan şeytânî varlıklar ve onların işleyişi hakkında bazı bilgiler vereceğiz. İbnü'l-Arabî bu grup hakkında şunları söyler:

Allah şeytânların bizimle mücâdele edebilmeleri için evliyâsına/dostlarına vahiy gönderdiğini/gizli bilgiler aktardığını zikretmiştir. Şeytânın velisi/dostu, mücâdelesinde kullandığı malzemenin kendi bilgisinden ve düşüncesinden neş'et ettiğini zanneder. Gerçekte ise o tür bilgiler şeytânın vahyinden/gönderdiği gizli bilgilerden kaynaklanır. Keşif sâhibleri diğer bütün sesleri duydukları gibi şeytânın ilkâ ettiği bilgileri de gözleriyle görür ve kulaklarıyla duyarlar. Her canlı varlık da bu dururuma şâhittir. Bundan dolayı Allah gördüklerini onlara ulaştırmasınlar diye bazı canlı varlıkları dilsiz yapmıştır. Onlar hakkımızda hâl süretiyle emin olan varlıklardır. Cenâb-ı Hak insan cinsinden hiçbir varlığa keşfettirmediği şeyleri bâzen başka varlıklara (hayvanlara, bitkilere, taşlara vb.) keşfettirir.⁶⁴

Bilesin ki insanlık âlemi Allah Teâlâ'nın mülküdür. Bundan dolayı bu mülkle ilgili gerekli tedbirleri almak ve bölüştürmek üzere bu mülkün Melik'i olmuştur. Bundan dolayı **وَمَا لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ** 'Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır' (Fetih: 4) **يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ الْإِهُ** 'Rabbinin ordularını O'ndan başkası bilemez' âyetlerinde kendisini bu şekilde tavsif etmiştir. Allah Teâlâ bu insan şehrinin hâfızı/koruyucusudur. İnsân şehri Allah'ı içerisine sığdırabilecek bir memleket olduğundan dolayı Allah onu muhâfaza eder, zirâ bir bakıma O'nun memleketidir. Allah Teâlâ'nın kendisini asker/ordu sâhibi veya kuvvet sâhibi olmakla nitelemesinin sebebi, mahlûkâtı içerisinde onların mertebesi üzerinde O'nunla münâzaa edecek, mücâdele edecek birini yaratacağı konusunda meşîetin sebkat etmiş olmasıdır. Allah'ın her şeye nüfûz eden meşîeti, ilminin her şeye sebkat etmesi ve tebdil görmeyen kelimesinin takdiriyle, mahlûkâtından biri kendi mülkünde O'na muhâlefet eder, karşı çıkar.

62 İsrâ, 17/84.

63 Sâffât, 37/96.

64 İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, hzr. Ahmed Şemseddin, 6/283-284.

Allah ona 'الحارث/el-hâris' diye isim vermiş, ona ordular ve adamlar vermiş, insan türü üzerine onu musallat kılmıştır. O düşmân, ordularıyla, adamlarıyla ve insan ile arasında gidip gelen hâtıralardan ibâret olan sefirlerle aldatarak insan memleketini ele geçirmek ister. Allah ise düşmânın ordularına mukâbil melek ordularını yerleştirmiştir. İki cemiyet birbirini gördüğünde -şeytân ordusunun merkezinde olduğu hâldeyken- ordusunu sağ, sol, ön ve arkaya taksim eder. Allah bu durumu o yönlere sakınalım ve o yönlere karşı dikkatli olalım diye bize bildirmiştir. Allah Teâlâ bize bu düşmânın şöyle dediğini belirtir: *ثُمَّ لَا تَأْتِيهِمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ* 'Sonra onlara önlerinden ve arkalarından, sağlarından ve sollarından geleceğim' (A'râf: 17). Şeytân ordunun kalbinde, insânın batinındadır. Allah Teâlâ ise şeytân ordusunun mukâbilinde melek ordusu ve beşerî askerlerin kalbinde olmakla insan mülkünü korumuştur. Bunun için ordunun sağına er-Rabb ismini, soluna el-Melik ismini yerleştirir, öne er-Rahmân ismini, arkaya er-Rahim ismini yerleştirir. Önde olan er-Rahmân ismi el-Hâdî ismini elçi olarak şeytâna yönlendirir. Burada bahsi geçen şeytân, cinni şeytânlardan değil, insî olan şeytânlardan biridir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyur: *إِنْسَانٌ وَشَيْطَانٌ الْإِنْسَانِ وَالْإِنْسِ وَالْجِنِّ* 'İnsân ve cinlerden olan şeytânlar' (En'âm: 112).⁶⁵ Başka bir âyette; *مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ* "İnsânların kalplerine vesvese sokan, İnsân Allah'ı andığında pusuya çekilen cîn ve insan şeytânının şerrinden" (Nâs: 5-6-7) buyurulmuştur. Nitekim şeyâtin-i insinin insânın zâhirinde ve batinında bir sultası/egemenliği vardır. Şeyâtin-i cinni ise insânların batinlarında insânî şeytânların nâibi/vekilidirler. Cinni şeytânlar insânî şeytânlara görüşler ilkâ eder ve onların devletlerini/egemenliklerini yönetir. Ve böylece iş bölümü yapmaya başlarlar. İşte mü'min-insan üzerinde savaş böyle devam eder. Allah imânını muhâfaza etmek için onu savunurken İblis ise onu kendine döndürüp hasedinden dolayı onu saâdet yolundan çıkarmak ve imânını almak üzere savaşır. İblis onu saâdet yolundan çıkarınca, ondan teberrî eder/uzaklaşır ve sağ yöndeki Rabbinin önüne gelerek Rabb ismini kendisiyle Rahmân arasında sefir/elçi edinir. Allah bunların tamâmını bize şeytânın tuzaklarını öğrenelim diye bildirmiştir. Şeytân insâna tezyin ettiği şeylerle 'kâfir ol' der. İnsân kâfir olduğunda şeytân ona şöyle der: *إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ* 'Ben senden uzağım, ben âlemlerin rabbi Allah'dan korkarım' (Haşr: 16).⁶⁶

Şimdi tekrâr Hak Teâlâ'nın sevdiği taraf olan cemâatin imâmı bahsine dönelim. İbnü'l-Arabî yukarıda îzah ettiğimiz hem âlem-i kebîr hem âlem-i sağîrdeki gerçek imâmın (hem namaz kıldıran hem de hâlife olanın) özelliklerini anlatırken onların Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmaları, bilgileri

65 Âyetin tamamı şu şekildedir: *وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ* 'Böylece biz, her peygambere insân ve cin şeytânlarını düşman kıldık. Bunlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fıslıdılar. Rabbin dileseydi bunu yapamazlardı. Artık onları uydurdukları şeylerle baş başa bırak da âhirete inanmayanların kalpleri ona (o yaldızlı sözlerle) kansın, ondan hoşlansınlar ve işledikleri kötülüğü bundan böyle de işlemeye devam etsinler. (En'âm: 112).

66 İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, hzr. Ahmed Şemseddin, 6/328-329.

ve kullukları derecesinden bahseder, nâfile ibadetlere imtisâlleri nisbetinde imâmetlerinin daha sahîh olacağı görüşünü benimser. Şöyle der:

Bu itibarla imâm olmaya en lâıyk kişi, Hakkın kulağı, gözü, eli, dili ve sâir güçleri olan kimsedir. Bu özelliklerde aynı seviyede iseler, Rablığın hakkını en iyi bilen kimse imâmdir. Bu tür bilgide de eşit iseler, kulluğu ve levâzımı en iyi bilen kimse imâm olmayı hak eder. Kulluğun bilinmesinin ötesinde onun yerini alabilecek daha beğenilen bir hal yoktur. Zîrâ insânlar, bu nedenle yaratılmıştır. Allah şöyle buyurur: *وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ* (Zâriyât: 56). İmamlık hakîkatte Allah'a (c.c) âittir. Bu hallerin sâhibleri ise, Allah'ın vekil ve halifeleridir. Bu nedenle onları kendi sifatiyle tavsif etmiş, hatta kendisinin sıfatını onların onların sıfatı hâline getirmiştir. Öyleyse imam O'dur, onlar değil! Allah şöyle buyurur: *إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ* 'Sana biat edenler, Allah'a biat etmiştir' (Fetih: 10). Başka bir âyette ise *مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ* 'Peygambere itâat eden, kuşkusuz Allah'a itâat etmiştir' (Nisâ: 80). Başka bir âyette ise *أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأَطِيعُوا الَّذِينَ فِيكُمْ* 'Allah'a ve Peygamberine ve sizden olan ülü'l-emr'e itâat ediniz' buyrulur. Yani emir sâhiblerine itâat edin. Emir sâhibi, gerçekte emrinin karşısında kimsenin durmadığı kişidir. Çünkü onlar, Allah sâyesinde görürler ve duyarlar, Allah vasıtasıyla emir verirler. Bundan dolayı bir şeye 'ol' dediklerinde, o şey hemen oluverir. Çünkü onlar, Allah vâsıtasıyla konuşmuşur. 'Sizden olan ülü'l-emr' ifâdesinin bâtinî yorumu budur. Bu nedenle sultâna itâat farzdır. Çünkü sultân, Allah'ın meşrû emri durumundadır. Ona itâat eden kurtulur, karşı çıkan ise helâk olur.⁶⁷

İbnü'l-Arabî'nin bu bağlamda ilginç bir görüşünü nakletmekte fayda var: Çocukların namaz kıldırımda imâm olup olamayacağı, çocukların sultan olup olmayacakları meselesi tartışılan meseleler arasında yer alır. İbnü'l-Arabî gelenekte var olduğu üzere halife olacak kişide on şart arar ve bunlardan birisinin "bülüğ" olduğunu belirtir. Fakat bâzen bu bülüğü rûhânî bir bülüğ olarak görür. Namazdaki imâmlıkta da bülüğ şartını zikreder, fakat bedenî bülüğ olmadığı hâlde bazı özel durumlarda sabînin imâmetinin imkan dâhilinde olabileceğini zikreder. Bu durum pekâlâ sultan imâm için de geçerli olabilir. İbnü'l-Arabî sabî imâm konusundaki görüşünü bir âyetle destekler. Şöyle der:

Sabî/çocuk, teklifi gerektiren akıl düzeyine bâliğ/ulaşmamış kişi demektir. Tabiât/doğa, akıldan daha aşağı bir mertebededir. Biânenaleyh tabiâtın ya da ona meyledenin takaddümü/öne geçmesi sahîh değildir. Tabiât geride olduğu için, ona tam olarak meyleden kimsenin geride kalması zorunludur. Mûteahhir olan kişi ise, takaddüm edip imâm olamaz. Çünkü imâmlık/önderlik, bulunduğu durumun yani

---

67 İbnü'l-Arabî, *el-Fütühât el-Mekkiyye*, hzr. Ahmed Şemseddin, 2/102.

âhirlîğin zıddıdır. Bu itibârla meseleyi değerlendirmeye alan kişi, Kur'an okuyor olsa bile sabînin imâm olmasına cevâz vermez. Onun Hâmil-i Kur'an/Kur'an taşıyıcısı olduğunu itibâre alan kişi ise, imâmlığı çocuğa değil, taşıdığı Kur'an'a verir. Böylece çocuğun imâmlığı, Kur'an nedeniyle 'tebaiyyet imâmlık' hükmündedir ve imâmlığı câizdir. Nitekim Allah şöyle buyurur: *وَإِنِّيَأَهُ الْحَكْمَ صَبِيَأً* 'Ona çocuk iken hikmeti verdik' (Meryem: 12). Burada kastedilen, imâmlık hükmüdür. Başka bir âyette ise: *كَيْفَ نُكَلِّمُ كَيْفَ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيَأً ﴿٢٩﴾ قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيَأً* 'Beşiğinde çocuk olan biri nasıl konuşur dediler. Çocuk ise 'Ben Allah'ın kuluym, bana kitâb verdi ve beni peygamber yaptı' demiştir' (Meryem: 29-30) buyurur. Bu makâm, çocuk diye isimlendirilmesine rağmen imâmlık makâmıdır.⁶⁸

Yukarıda İbnü'l-Arabî'nin hem insanın kendi nefsinin yönetmesinde hem de âlemi yönetmesinde sahip olduğu güçleri anlattık. Her iki yönetimin ortak yönleri bulunmaktadır. Bu ortak yönlerden birisi de halîfenin birliği ve ona karşı çıkılmayacağı prensibidir. Şimdi de bu konuyu İbnü'l-Arabî perspektifinden ele almaya çalışalım.

1.2.3. İki Âlemin Ortak Noktası: “Halîfenin Birliği ve Ona Karşı Çıkmama” Prensibi

Yukarıda arz ettiğimiz iki nazariyeye baktığımızda bu iki nazariyede bazı ortak noktaların olduğunu görüyoruz. Bu ortak noktalar içerisinde en göze çarpanı iki nazariyenin de merkezinde “tevhîd anlayışı”nın olması ve bu anlayış çerçevesinde bir çeşit monarşi'nin söz konusu olmasıdır. Bu nevî monarşi bazı yönleriyle mutlak monarşi'yi andırmaktadır. İbnü'l-Arabî bahsi geçen iki nazariyesinde de “iki başlılık” durumuna net bir şekilde karşı çıkar. Hatta şehâdet âleminde, yani şu dünya hayatında oluşacak herhangi bir çift-başlılık esnâsında bunlardan birisinin öldürülmesi gerektiğini ifâde eder. İbnü'l-Arabî *Fusûsu'l-Hikem* isimli eserinde bir âyet-i kerîme ve bir hadîs-i şerîften yola çıkarak bu konuda şunları söyler:

Hz. Peygamber Aleyhisselâm'ın *فَأَقْتُلُوا الْآخَرَ مِنْهُمَا* “İki halîfeye biat olunduğu vakit onlardan birini öldürünüz!” (Sahih-i Müslim) sözüne gelince; bu kılıç sahibi olan zâhiri halîfelik hakkındadır. Zâhirde anlaşıyor gibi gözükseler de, mânevî halîfelîğin tersine olarak, ikisinden birisinin öldürülmesi lâzımdır. Mânevî halîfelikte ise öldürme yoktur ve öldürme ancak zâhiri halîfelikte söz konusudur.

68 İbnü'l-Arabî, *el-Fütühât el-Mekkiyye*, hzr. Ahmed Şemseddin, 2/102.

Her ne kadar bu zâhiri halifede, mânevî makâm olmasa da, halkı adâletle yönettiği takdîrde, Resûlullah'ın halîfesî sayılır. İki ilâhın hayal edilmesi konusunda verilen hüküm icâbınca; *لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلَةُ اللَّهِ لَفَسَدَتَا* "Eğer yerde ve gökte Allah'dan başka ilahlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu (Enbiyâ: 22). Her ne kadar ittifâk etseler dahî hüküm böyledir, zîrâ biz biliriz ki, eğer ikisi ihtilâfa düşerse, el-bette onlardan birinin hükmü cârî olur. Bundan dolayı hükmü cârî olanı hakikatte ilâhtır, hükmü cârî olmayan ilâh değildir. Ve buradan bilirsiniz ki, bugün âlemde işleyen her bir hüküm muhakkak Allah'ın hükmüdür. Verilen bu hüküm her ne kadar şeriat hükmü denilen zâhirde kararlaşmış hükme muhâlif olsa da durum böyledir. Çünkü işin aslında ancak Allah'ın hükmü câridir. Zâten âlemde vâki olan işler, ilâhî meşîyyet yani ilâhî üst irâde ve üst akıl hükmü üzere vukû bulur, mukarrer şeriat üzere değil. (...) Meşîyyetin sultânlığı/egemenliği azîm işdir. Bundan dolayı Ebû Tâlib Mekki onu zâtın arşı olarak tanımlamıştır. Çünkü O zatının iktizâsı üzere bu hükmü icâb eder. Varlık dâiresi içerisinde hiçbir şey meşîyyet sınırlarının hâricinde değildir. Burada mâsiyet denilen ve emr-i ilâhiyye muhâlefet ancak emr-i tekvîni⁶⁹ vâsıtasıyla gerçekleşir. Bundan dolayı hiçbir insan yaptığı hiçbir amelde meşîyyet emri açısından Allah'a muhâlefet edemez.⁷⁰

Yukarıda kısaca bahsettiğimiz üzere İbnü'l-Arabî'nin yönetim ile ilgili öne sürdüğü bir diğer önemli nazariye de İslâm âleminde genel kabûl gören "Zâlim dahî olsalar Halîfelere karşı çıkılmayacağı" prensibidir. Bir kısım fırka ve bir kısım ulemâ bu prensibi çok tehlikeli görürken İbnü'l-Arabî tam aksine onların fikrini çok büyük tehlike olarak görür. Bu konuda *Fütûhâtü'l-Mekkiyyesi*'nde şunları söyler:

"Kendi nazarımı/re'yini, Allah'ın, Müslümânların işlerine bakmak üzere yöneticiliğe getirdiği kulları hakkındaki ilmîne tercih etme! Bu yöneticiler, zâlim de olsalar, onlarda Allah'ın senin bilmediğin bir sırrı vardır. Nitekim Allah'ın onlar vasıtasıyla uzaklaştırdığı kötülükler ve onlar vâsıtasıyla gerçekleştirdiği maslahat, zâlim de olsalar, zulümlerinden daha fazladır. İnsanların ekserisi bu husûsta yanılır ve kendi görüşlerini, Allah'ın mahlukâtı hakkındaki fiiline tercih etme yanlısına düşer. Şeytân onlara gelir ve başlarındaki yöneticiyi küçümsemelerini ve bu insânlarla Allah'ın onları yönetici yaptığı hakikati arasına girer. Şeytân, emir sâhibine itâatten ayrılmamaları ve yönetimi ehil olandan almamaları yönündeki Rasûlullah'ın emrini onlara unutturur. Şeytân içlerine girer, bu ve benzeri hadisleri te'vil etmelerini sağlar. Böylece onları İslâm dâiresinin hâricine çıkartır ve Hz. Peygamber'in sözlerini onlara unutturur. Nice işler vardır ki Allah onları Kur'ân ile engellemezken sultânla engeller."⁷¹

69 Şeriatın getirdiği hükümleri "emr-i teklîfi" olarak kabûl edilir "emr-i irâde" değil.

70 İbnü'l-Arabî, Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali İbnü'l-Arabî, *Fûsûsu'l-hikem: en eski metnin (TİEM 1933) tıpkıbasımı ve tahkikli neşri*, hzr. Mahmud Erol Kılıç-Abdurrahim Alkış (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016), 151-152.

71 İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, hzr. Ahmed Şemseddin, 8/290.

İbnü'l-Arabî devlet kurumları ve yöneticileri arasındaki hiyerarşiye ve hiyerarşinin korunmasına oldukça büyük pay biçer. Ona göre devletin devâmı ve halkın refâhı için mutlak bir şekilde sultânın emrine riâyet edil-melidir. İbnü'l-Arabî'nin burada ısrarla vurguladığı şey sultâna itâatin Al-lah'a itaat oluşudur. Ona göre yöneticilere itâat edilirken onların şahsiyet-leri değil Allah'ın isteği esas alınmalıdır. Bir makâma gelen kişi o makâmı kaldıracak gibi görünmese de makâmın aslî sahibi onu kaldıracak kudret-tedir. O açıdan her sultan saygıya ve itaate şâyandır. Çünkü Allah'tan başka güç ve kuvvet yoktur.

Peygamberler kendilerine verdiği emirde Allah'a karşı gelmez. Peygamberler aynı zamanda kendilerinden zâhir olan fiillerin onlara izâfesinden korunmuştur. Şöy-le derler: Bu fiiller, mazharlarında zâhir olan zâtın esmâsına âittir, bize âit değil-dir, bizim böyle bir iddiâmız yoktur. Biz her hâl u kârda O'nun mazharı olmaktan başka bir şey değiliz. Bu makâma 'râhatü'l-ebed/ebed rahatlığı' makâmı denilir, bu makâmda ikâmet eden müsterihdir. İşte böyle olan kişi Rablîğe hakkını veren, kim-sedir. Çünkü hüküm, ayn'a değil, mertebeye âittir. Görmez misin ki?! Sultân emirle-rini memleketinde uygular, bu durumda ona isyân edilmez, ondan korkulur, ümid beslenir. Bu durum ise, sultânın bir hakikati olan insânlığından kaynaklanmaz. Bu durum onun sultânlığından kaynaklanır ki bu da "mertebedir/makâmdır. Akıllı olan insânlar, ülkede hüküm sürenin zât/ayn değil, mertebe olduğunu görür. Şâyet bu onun insan olma vasfından kaynaklansaydı onunla başka insânların arasında bir fark kalmazdı. Bütün mazharlar için bu durum olduğu gibi geçerlidir. İşte bundan dolayı 'Ricâlüllah/Allah adamları' mazhar olmaları yönünden değil, 'a'yân' olmaları yönünden kendi nefislerine bakar. Böylece onlar değil, mertebe hükümrân olur. İşte bu, kendisiyle hükmettiklerinde elde ettikleri Hakkın semeresidir. Onlar, ubûdet ve ubudiyete ulaştıklarında bunu kazanır. Birincisi, farz ibâdeti, İkincisi ise nâfile ibâdetdir.⁷² Risâlet/elçilik Allah'tan onlara ve onlardan Allah'a yöneliktir! Risâlet Al-lah'tan Allah'a iken elçilik de ancak kendisinden kabûl edilmiştir. (...) Allah onlara; وَإِنِّىْ وَمَا كُنْتُمْ عَلَيْهِمْ لَآتِيْنَ ۗ وَإِنِّىْ وَمَا كُنْتُمْ عَلَيْهِمْ لَآتِيْنَ ۗ وَإِنِّىْ وَمَا كُنْتُمْ عَلَيْهِمْ لَآتِيْنَ ۗ وَإِنِّىْ وَمَا كُنْتُمْ عَلَيْهِمْ لَآتِيْنَ ۗ 'Allah'dan başka güç ve kuvvet sâhibi yoktur' ve 'Ancak senden yardım dileriz' (Fâtiha: 5) demeyi rahmetiyle emretmiştir.⁷³

Son olarak İbnü'l-Arabî'nin halîfenin sahip olması gereken özellikler hakkında söylediklerine kısaca bir göz atalım. İbnü'l-Arabî'ye göre yönetici on temel özelliğe sahip olmalıdır. Büluğ, akıl, hürriyet, züküriyyet, neseb⁷⁴,

72 İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, hzr. Ahmed Şemseddin, 3/144.

73 İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, hzr. Ahmed Şemseddin, 7/408.

74 Buradaki nesebden maksad: mânevî neseb, mânevî kureyşlik ve kalbî aralıktır. *Nehcü'l-Belâğ'a* da geçen bir rivâyete göre Hz. Ali buyurur ki: *إِنِّىْ وَمَا كُنْتُمْ عَلَيْهِمْ لَآتِيْنَ ۗ وَإِنِّىْ وَمَا كُنْتُمْ عَلَيْهِمْ لَآتِيْنَ ۗ وَإِنِّىْ وَمَا كُنْتُمْ عَلَيْهِمْ لَآتِيْنَ ۗ وَإِنِّىْ وَمَا كُنْتُمْ عَلَيْهِمْ لَآتِيْنَ ۗ* 'Biliniz ki! Hz. Muhammed'in dostu, kan bağı itibarıyla uzak da olsa Allah'a itâat

necdet, kifâyet, ilim ve verâ.⁷⁵ Mezkûr şartlara baktığımızda yöneticinin verâ sâhibi bir Müslüman olması gerektiğini görüyoruz. Bu şartlarının tamâmını bir sultanda görmek her zaman mümkün olamayabiliyor. Hele hele günümüz dünyasında yöneticilik yapan kişilerde bu şartları bulmak oldukça zordur. Klasik İslâm siyaset anlayışına göre dünyayı yöneten kişiler Müslüman kişilikler olmalıdır. Başka inançta olanların yönetici olması pek uygun görülmemiştir. Bunun nedeni de Allah'a teslim olmayan kişi yani gayr-i müslim olan kişinin nefsinin yenememesine dair olan görüştür. Bu konu çok detaylı bir konu olduğundan burada ele almayı uygun görmedik. Ayrıca çalışılacak bir konudur.

2. İbnü'l-Arabî'nin Dönemindeki İdârî ve Siyâsî Şahsiyetlerle İrtibatı ve Pratikleri

İbnü'l-Arabî'nin siyaset ve yönetim anlayışı tevhîd ve İslâm dîni merkezlidir. Onun nazarında etnik grup, mezhebî tâife, dil-kültür grupları çok tâlî derecedeki kimlikler tâlî derecede önem görmektedir. Onun bu fikri pek çok İslâm Devletinin politikası haline gelmiştir. Bu plolitikanın yansımalarını Abbâsî, Selçuklu, Eyyûbî, Memlûklü ve Osmanlı Devletlerinin politikasında bulabiliriz. Günümüzde de pek çok İslâm ülkesinde benzeri politikalar görebiliyoruz.

İbnü'l-Arabî sultanları Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak görür. Yukarıda bahsettiğimiz gibi olabildiğince sultanlara karşı çıkılmaması gerektiğini ifâde eder. *Fütûhât*'ında bu konuda şunları söyler:

السلطان ظلّ الله في الأرض 'Sultân yeryüzünde Allah'ın gölgesidir.' Zirâ âlem-i dünyada te'sîri olan bütün esmâ-i ilâhiyyenin sûretleriyle zuhûr eder. والعرش ظلّ الله في الآخرة. Arş ise âhirette Allah'ın gölgesidir. Gölgeler ise ebedî olarak hissen ve mânen, kendisinden ortaya çıktıkları sûrete tâbîdir. Hissî gölge kâsırdır/eksiktir; sûret-i mânevîyyenin mânevî gölgesine âit kuvvete sahip değildir. (...) İşte bundan dolayı mânevî

---

eden kimsedir. Hz. Muhammed'in düşmânı da kan bağı itibâriyle yakın dahî olsa Allah'a âsî olan kimsedir.' Süfîlerin nazarında Hz. Peygamber'in sünnet-i seniyyesine ittibâ eden velâyet erbâbı kan bağı ile Kureys'ten olmasa dahî bâtinen bu kadem üzeredirler ve halife olarak adlandırılabilirler. Tabiatıyla kan bağıyla da Hz. Peygamber'e bağı olursa tercihte evlâ olur.

75 İbnü'l-Arabî, *et-Tedbirâtü'l-İlâhiyye*, 133-144.

gölgeye şerîatta yer almış olan 'Sultân Allah'ın yeryüzündeki halifesidir' ifâdesiyle buna dikkat çektik. Böylelikle artık 'gölgelerle mekânlar imâr edilir' gerçeğini anlamışsındır.⁷⁶

İbnü'l-Arabî sultanlara saygının "fetâ/delikanlılık" özelliği olduğunu ifâde eder. Ona göre iyi bir vatandaş sultâna ve makâmına karşı olabildiğince saygılı olmalıdır. *Fütûhât*'ında bu bahsi şöyle değerlendirir:

Fetâ/Genç/Delikanlı, mertebenin değerini, yani saltanatın değerini idrâk etmeli ve Sultân'ın Allah'ın kulları içindeki nâibi/vekili ve yeryüzündeki halifesi olduğunu bilmelidir. Ve bu bilgiye göre sultâna muâmele etmelidir. Ki bu muâmele, sevdiği ve sevmediği işlerde seyyidinin/efendisinin belirlediği tarzda hükümdâra itâat etmesi ve emrini dinlemesidir. Sultânın adâlet veya haksızlık bakımından mahmûde/övlümüş veya mezmûme/yerilmiş ahlâka sahip olması durumu değıştirmez. Genç, Allah'ın vâcib kıldığı sultâna saygı hakkını yerine getirmeli, Allah'ın sultâna karşı kendisi için zorunlu kıldığı hakkını istememelidir. Sultâna karşı müsâmaha sâhibi olmalıdır, ona bazı engeller çıkarsa da fütüvvetinin ve rahmetinin gereği onun saltanat makâmına ve azametine saygı duymalıdır. Kıyâmet günü ise, o hakkı sultândan talep edebilir. Fetâ hasmı olmayan kimse demektir.⁷⁷

İbnü'l-Arabî yaşadığı dönemde Eyyûbî Sultânları ve Anadolu Selçukluları Sultanları ile yakın irtibatlar kurmuştur. Eyyûbî'lerin haçlılara karşı olan mücâdelesini takdîrle karşılamış ve Anadolu Selçuklu Sultanlarına da haçlılar hakkında; "Amân onlara sakın tâvizkâr davranmayın, gerekli tedbîrleri alın!" tavsiyesinde bulunmuştur. Onun bu şekildeki tavır eserlerinde: "Allah'ın yarattıklarına sevgi ve şefkat göstermek, onları Allah için öldürmekten çok daha hayırlıdır" prensibine ters gibi görünmekle birlikte haçlıların vahşetine karşı kesinlikle sert tavır takınılmasını istemiştir.

İbnü'l-Arabî döneminde yaşayan bazı sultanlar ile bizzat görüşmüş bazılarıyla da yazışmıştır. Tanıştığı ve bizzat gördüğü bazı sultanların Allah'ın ve Resulullah'ın ahlâkıyla ahlaklandığını ifâde etmektedir. *Fütûhât*'ında mânevî bir mertebeyi ve bu mertebenin gerekleri ile ahlâklanmayı; **وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَى** "Muhakkak ki güldüren de ağlatan da O'dur"⁷⁸ âyet-i kerimesinden yola çıkarak bir müşahedesiyile şöyle anlatır:

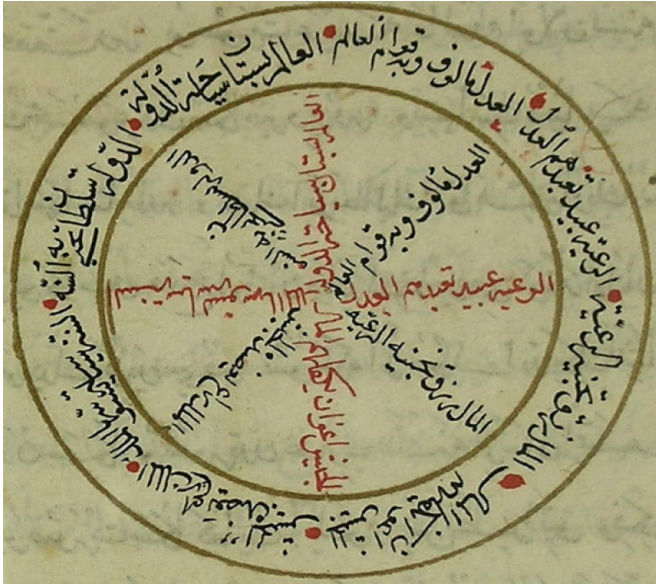
76 İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât el-Mekkiyye*, hzr. Ahmed Şemseddin, 1/211.

77 İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât el-Mekkiyye*, hzr. Ahmed Şemseddin, 1/367.

78 Necm, 53/43.

“Bâzi insânlar vardır ki Cenâb-ı Hak kullarını onların eli üzerinde ferâha kavuşturur. Bunlardan ilk mertebe Cenâb-ı Hakk'ın râzı olduğu davranışlar veya mübâh fiiller sâyesinde insânların güldürülmesidir. Zirâ bu bir na't-i ilâhîdir. Câhil adam bunun idrâkinde değildir. Hattâ onunla istihzâ eder. İnsanları güldürene bir kıymet vermez, hattâ onu örfteki “maskara” sıfatıyla anar. Bu câhil kişi Cenâb-ı Hakk'ın **وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكٌ وَأَبْكِي** “Muhakkak ki güldüren de ağlatan da O'dur” (Necm: 43) âyetini ne bilsin! (...) Bu makâmda Melik Âdil Ebû Bekir b. Eyyûb gibi bir derecesi olan hiçbir hükümdâr görmedim. Meyyafarîkin'de onu gördüğüm sırada, divânında melikler, vezirler ve elçiler de olduğu hâlde torunlarıyla şakalaşırđı. Pek çok hükümdâr gördüm, ama böylesine hiç rastlamadım. Bu, onun cümle fezâilindedir. Bu davranışyla gözümde büyüdü ve bunun üzerine ona teşekkür ettim. Onun kadınlara karşı müşfik olduğunu da gördüm, onların hâllerini sorar, istediklerine kulak verirdi. Başka hiçbir hükümdârda ondaki bu şefkati görmemişim. Allah bu davranışlarından dolayı onları mükâfatlandırısın.”⁷⁹

İbnü'l-Arabî'nin kadim siyâset düşüncelerinde yer alan bazı teorilere katıldığını görüyoruz. İbnü'l-Arabî *el-Fütûhât*'ında İslâm düşüncesinde Adâlet Dâiresi olarak bilinen ve İslâm öncesi İnan ve Yunan medeniyetlerinde karşılığı olan meşhûr adâlet döngüsünü aktarır ve bu döngüyü doğru bulduğunu söyler. Bahsi geçen Adâlet Dâiresi şu şekildedir:

79 İbnü'l-Arabî, Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* tkd. Mahmûd Matarci (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1994), 7/409.

- Dünyâ bir bahçedir, duvarı ise devlettir.
- Devletin nizâmını kuran yasalardır.
- Yasalar siyâsî kurumlar tarafından ikâme edilir.
- Siyâsî irâde otoriteyi ordu ile kurar.
- Ordu, ekonomik güç ile ayakta durur.
- Ekonomik gücü te'min eden halktır.
- Halkı idâre altında tutmak da adâlet iledir.
- Dünyanın düzenini, kurtuluşunu ve saadetini sağlayan adâlettir.⁸⁰

İbnü'l-Arabî düşünce sistemi gereği adâlet ve hikmet geleneğine sıkı sıkıya bağlıdır. Devletlerin devâmı için adelet prensibinin vazgeçilmez bir unsur olduğunu belirtir. Adâleti ikâme edecek kişiler ise nefis terbiyesi görmüş vazife şuuruna sahip fazîletli insanlardır. İbnü'l-Arabî'ye göre bir lider tutum ve davranışlarıyla kendini sultân tâyin edebildiği gibi bu görevden de kendisini azlettirebilir. *El-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'sinin 366. Bâbunda Ömer b. Abdulazîz örneği üzerinden bu bahsi şöyle anlatır:

Bütün âdil imâmlar/yöneticiler, kendi nefisleri için değil, başkalarının maslahatı üzere hareket ederler. Bir sultânı, raiyeti/halkı ve onların ihtiyaç duydukları şeyleri bırakıp başka bir işle meşgul olduğunu görürsen, bilmelisin ki, sultânlık mertebesi onu bu davranışıyla görevden azletmiştir/görevden almıştır. Böyle bir sultân ile âme-i halk/sıradan halk arasında herhangi bir fark yoktur. Ömer b. Abdulazîz hilâfet görevini üstlendiğinde, insânların ihtiyaçlarını karşılamaktan yorulduğu bir sırada istirahat yapmak isterken yanına giren oğlu şöyle demiş: 'Ey Mü'minlerin emîri! Sen dinleniyorsun, fakat ashâb-ı hâcât/muhtaçlar senin kapıda! Rahatlık isteyen kişi işlerinde insânlara vâlîlik edemez!' Bu söz üzerine Ömer ağlayarak, 'Allah'a hamd olsun, sulbümden/zürriyetimden beni uyuracak, Hakka davet edecek ve bu husûsta bana yardımcı olacak birisini yarattı' demiş ve rahatını bırakarak insânların içine çıkmıştır.⁸¹

---

80 İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, hzr. Ahmed Şemseddîn, 1/402.

81 İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, hzr. Ahmed Şemseddîn, 6/64.

İbnü'l-Arabî'nin devlet yöneticisinde aradığı en büyük özellik dîni emirlere riâyet ve dîni değerleri muhâfaza etmektir. Görüştüğü ve tanıştığı tüm devlet adamlarını bu konuda uyarma ihtiyâcı hissetmiştir. Buna dâir iki önemli örnek vereceğiz. İlk örneğimiz Mağrib taraflarında sultan bir zât ile ilgili iken ikincisi eskiden bilâd-ı Rûm veya bilâd-ı Yunan diye bilinen Anadolu Selçuklu Sultanlarından Sultan I. İzzeddîn Keykâvûs (v. 1220) ile ilgilidir. Birinci örneği İbnü'l-Arabî şöyle anlatır:

Sebte şehrinde Rikâk Denizi (Cebel-i Tarık) yakınlarında sâlihlerden birisinin huzûruna dâhil olmuşum. Daha öncesinde Sultân ile aramızda birtakım konuşmalar câri olmuştu. Konuşmamız sadırda kin tutma ve kadere karşı gelme ile ilgiliydi. Sebte'ye vardığımda haber kendisine ulaştı. Beni gördüğünde, şöyle dedi: 'Kardeşim! Kendisini destekleyen bir zâlimin olmadığı kimse zilletle, kendisini irşâd edecek bir âlimin olmadığı kişi de dalâlettedir. Değerli kardeşim, yumuşak olmalısın, yumuşak!' Ben de kendisine şöyle dedim: 'Re'sü'l-mâl/Sermâye korunduğu süreç!' Re'sü'l-mâl derken de dîni kastediyordum. O da 'haklısın' dedi ve söylediklerime karşı mutmain oldu.⁸²

İbnü'l-Arabî yukarıda aktardığımız pasajın hemen ardından çok ilginç bir tavsiyede bulunur. Bu tavsiyesinde kılıç ehliyle tartışılmaması gerektiğini ısrarla vurgular. Bu da onun hiyerarşiye ve güce verdiği önemi gösterir. Tavsiyesi şu şekildedir:

Korkusu seni kendinden geçirecek, kılıcı sana sahip olacak birisiyle tartışma! Nitekim çok delil vardır ki, açık-seçik olduğu hâlde gussaya ve tasaya yol açar. Isrardan ve ısrarcıdan uzak dur! Zirâ bunlar kalblere öfke eker ve harblere sebep olur. Sâyesinde selâmet bulacağın bir susma, daha sonra pişmân olacağın bir konuşmadan daha iyidir. Konuşmanı delilini ikâme etme ve ihtiyacını yerine getirme ile sınırla! Fuzûlî/gereksiz konuşmadan uzak dur, gereksiz konuşma ayakları kaydırır ve pişmânlığa neden olur.⁸³

İbnü'l-Arabî'nin yöneticilerde aradığı en büyük özelliklerden birisi dîni emirlere riâyet ve dîni değerlere sahip çıkmaktır, demiştik. Buna dair bir örnek zikretmiştik, ikincisi ise Anadolu Selçuklu Sultanlarından olan I. İzzeddîn Keykâvûs ile ilgilidir. İbnü'l-Arabî onu veled-i mânevîsi olarak görür ve onunla yazışmalarda bulunur. İslâm âleminde Haçlılarla mücadelede önemli bir dönem yaşandığından dolayı Sultanı dîni değerlere sahip

---

82 İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, hzr. Ahmed Şemseddîn, 8/370.

83 İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, hzr. Ahmed Şemseddîn, 8/370.

çıkmağa dâvet eder. Sultan İzzeddîn'e gönderdiği mektupta Haçlılara karşı dik durmasını ve onlara asla tâvîz vermemesi gerektiğini salık verir. Mektubunun sonunda yazdığı şiirde de İzzeddîn (Dînîn izzeti) olan ismine dikkat çekerek asla müzillüddîn (Dîni zelil eden) olmaması gerektiğini belirtir. İbnü'l-Arabî bu mektûbunda onun haçlılara karşı nasıl davranması gerektiğini Hristyan tebâya karşı takınması gereken tavrı ortaya koyar. Hz. Ömer'in Hristyanlara karşı takındığı tavrı Sultân'dan ister. Öneminden dolayı mektûbun önemli bir kısmını buraya alıyoruz:

Vasiyyet ve Nasihat: Bu mektûbu Bilâd-ı Rum'un, Bilâd-ı Yunan'ın sâhibi ve el-Ğâlib bi emrillah Sultân Keykâvûs'a⁸⁴ -Allah ona rahmet eylesin- 609 (mîlâdi 1212 veya 1213) yılında bize yazdığı bir mektûbuna cevâben yazdım.

Bismillahirrahmanirrahîm: el-Ğâlib bi emrillah el-İzzî'nin ihtimâm-ı sultânisi/mektubu -Allah onun âdl üzere olan saltanatını daim kilsin- duâcısı ve mânevî babası Muhammed İbnü'l-Arabî'ye ulaşmıştır. Vakit imkân verdiği ölçüde, bir mektûba yazılabilecek şeyler mikdârınca vasiyyet-i diniyye ve nasihat-i siyâsiyye-i ilâhiye konularında bir takım tavsiyeleri içeren cevabî bir mektûb yazmak icâb etti. Böylece bu mektûb sâyesinde aramızdaki perde kalkar ve bir şekilde görüşmüş oluruz. Hz. Peygamber'in şöyle dediği sahîh kaynaklarda geçer: الدين النصيحة 'Dîn nasihat-tir.' Sahabe: لَنْ 'kimin için nasihattir?' diye sorduğunda ise, لله ولرسوله ولأنمة المسلمين وعانتهم 'Allah için, peygamberi için, mü'minlerin imamları ve tamâmı için' diye cevâb vermiştir. İşte sen de, bilâ-şekk, müslümanların imamlarındansın! Allah bu görevi senin boynunun borcu yapmış, seni kendi beldelerinde nâib/vekil olarak ikâme etmiş, kulları üzerimde bir şekilde seni hüküm sâhibi kılmıştır. (...) Allah seni bu şartla vâli yaptı ve bu şartta binâen biz de sana biât ettik. Şayet âdil davranırsan bu hem senin hem yönettiklerinin lehinedir. Buna mukâbil zâlim olursan bu onların lehine senin aleyhinedir. (...) Allah Teâlâ, senden daha güçlüdür. Dikkat et! Senin adamların insânlara câhilce nefislerine göre hükmederlerse bütün bunlardan sen sorumlu tutulursun. Bunlara dikkat et! Kuşkusuz Allah sana ihsanda bulunmuş, sana niyâbet/vekillik elbisesini giydirmiştir. Artık sen yaratıkları içinde Allah'ın nâibi ve yeryüzüne uzamış gölgesisin. Öyleyse zâlîme karşı mazlûmu koru. (...) Senin ile amellerinle baş başa kalman arasında kalan şey ecel-i müsemmânın sana ulaşmasıdır. Takdîr edilmiş ecelin gelince, sen de âbâ u ecdâdının göçtüğü yere geç edeceksin. Orada pişmân olanlardan olmayasın. Zâten orada pişmânlık fayda vermez. Dikkat et! İslâm'a ve müslümânlara -ki gerçek müslümânların sayısı azdır- en zor gelen iş, şehirlerinin üzerinde çan sesinin, küfür âlâmetlerinin ve kelime-i şîrkin yükselmesi, Emirü'l-Mü'minin Ömer b. Hattâb'ın ehl-i zimmete getirdiği şartların/kısıtlamaların kaldırılmasıdır. Ki bu şartlara göre onlar; kendi şehirlerinde ve ci-

84 Anadolu Selçuklu Sultânlarında olan I. İzzeddîn Keykâvûs 1211 ile 1220 yılları arasında sultânlık yapmıştır. İbnü'l-Arabî yazdığı sırada sultân 32 yaşındadır. Keykâvûs'a Sinop şehrini ele geçirdiği için es-sultânü'l-ğâlib ünvanı verilmiştir.

vâr şehirlerde kiliseler, deyrler/manastırlar ve râhinler için savma'lar/keşişhâneler yapmayacak, yıkılanları yenilemeyeceklerdi. Müslümânların üç gece kiliselerine yemekli misâfir olmalarını men' etmeyecek, her hangi bir câsûsu himaye etmeyecek, Müslümanlardan herhangi bir şey saklamayacaklardı. Çocuklarına Kur'an-ı Kerim öğretmeyecek, şirki izhâr etmeyecek, akrabalarından İslâm'a tâbî olanlara engel olmayacaklardı. Müslümânlara saygı gösterecek, oturmak istediklerinde meclislerinde onlara yer açacaktı. Kalansuva/başlık, sarık takmak, nalın giymek veya saçları ayırmak gibi libâslarında herhangi bir tarzda Müslümânlara benzemeyeceklerdi. Müslümânların isimlerini kullanmayacaklar, onların künyelerini takmayacaklar, bineklerinde semer kullanmayacak, kılıç taşımayacak ve herhangi bir şekilde silâh taşımayacaklardır. Yüzüklerinde/mühürlerinde Arapça yazmayacak, içki satmayacak, hadlerini aşmayacak, eskiden giydikleri elbiseleri kullanacak, bellerine zünnâr takacak, haçlarını izhâr etmeyecek, Müslümanların yolunda kitaplarını açmayacaklardı. Ölülerini Müslümânların ölülerine yaklaştırmayacak, çanı kısık bir sesle çalacak, kiliselerinde bir şey okurken müslümânların huzûrunda seslerini yükseltmeyecek, koşarak çıkmayacaklar, cenazelerinde seslerini yükseltmeyecek, onların ardından feryâd ü fiğân ederek ağıt yakmayacak, bir Müslümânın işâret koyduğu köleyi satın almayacaklardı. Getirilen kısıtlamalardan herhangi birine muhâlefet ederlerse, zimmet ehli olmaktan çıkarlardı. Bu durumda ehl-i muâne ve şikâkın malları ve canları Müslümânlara helâl olurdu. İşte bu âdil imâm Ömer b. Hattâb'ın mektûbudur. Nitekim Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu belirtilmiştir: لَا تُبْنِي كِنِيسَةً فِي الْإِسْلَامِ وَلَا يُجَدَّدُ مَا خَرِبَ مِنْهَا edilmesin.' Bu mektûbu iyice düşün, onunla amel ettiğin sürece Allah'ın izniyle doğru yolu bulursun. Vesselâm!'

Sonra kendisi için yazdığım ve kendisine hitap ettiğim bir şiiri de ona gönderdim:

Hidâyeti yüceltir ve ona tâbî olursan,

Bu dîn için adlandırıldığı gibi izzetli olursun.

Onu tezyîf eder de yüceltmezsen,

Bu kez Müzillü'd-dîn/dîni zelil eden olur adın, alçaltırsın.

Lakabları yalan yere üstünüze almayın,

Zîrâ toplanacağınız günde bu durumdan sorulursunuz.

İzzeddîn'e (dîni azîz eden), dîni yücelttin mi? diye sorulacak.

Allah'ın dînine sizin verdiğiniz izzet sorulacak.

Şâyet Dîn-i Azîz sizin de izzetinize şahidlik ederse

Allah'ın dîniyle beraber izzette çift olursun.

Şâyet Allah'ın dîni 'senin yönetiminde zelildim'

'Ehlim de meydânlarında sıkıntıdadır' derse,

(...)

Nasıl savunacaksın kendini?

(...)

Allah tavsiyemdeki niyetim karşılığında beni ödüllendirsin. Allah'ın rahmet ve bereketi senin üzerine olsun.⁸⁵

Bu bölümde son olarak bir anekdot daha aktaralım. İbnü'l-Arabî'nin hayatıyla ilgili *İbn Arabî: Kibrît-i Ahmer'in Peşinde*: isimli bir çalışma kaleme alan Claude Addas onun Eyyûbî Sultanlarından Melik Zâhir ile olan dostluğu ve diğer Müslümân sultanlar ile olan ilişkisi hakkında şu değerlendirmelerde bulunur:

İbnü'l-Arabî'nin Meşrik'teki Eyyûbî ya da Selçuklu hükümdârlarına karşı tutumu Mağrib'deki hükümdarlara karşı tutumundan farklı olmuş, bu hükümdârların teveccühünü kazanmak için özel bir gayret sarf etmemişse bile (Mağrib'dekin aksine) böyle bir teveccühü özellikle reddetmemiştir de. Hükümdarlar kendisine görüş sormuş, nasıl hareket edeceklerine dâir nasihat istemiş ve tasvîbini aramışlardır. Meselâ Haleb hükümdârı Melik ez-Zâhir tek bir gün içinde İbnü'l-Arabî'nin tam yüz on sekiz isteğini yerine getirmiştir.⁸⁶

Kuruluşunda ve yükselişinde İbnü'l-Arabî'nin düşüncesinden oldukça etkilenen Osmanlı Devleti siyaset ve yönetim tarzını belirlemede tasavvufî düşünceden istifâde etme yoluna gitmiştir.⁸⁷ Örnek olarak Osmanlılar döneminde şark bölgelerinde yönetim rûh ve nefis merkezli gelişim göstermiştir. Şeyhler rûh'u temsil ederken ağalar nefis'i temsil etmişlerdir. Tehdît olarak görülen kesimlere karşı bu iki güç dengeli bir şekilde hareket etmiştir. Bu yönetim tarzının İbnü'l-Arabî görüşleri çerçevesinde geliştiğini söyleyebiliriz.

---

85 İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, hzr. Ahmed Şemseddîn, 8/379-381.

86 Claude Addas, *İbnü'l-Arabî: Kibrît-i Ahmer'in Peşinde*, çev. Atila Ataman (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004), 198.

87 Bu konuda ayrıntılı bilgiler için bkz. Özkan Öztürk, *Tasavvuf Geleneğinin Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Tezâhürü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014); Özkan Öztürk, "Osmanlı Siyaset Düşüncesi ve İbnü'l-Arabî: et-Tedbirâtü'l-İlâhiyye Üzerinde Bir Okuma", *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf*, ed. Ercan Alkan-Osman Sacid Arı, (İstanbul: İsar Yayınları, 2018), 745-766.

Sonuç

İbnü'l-Arabî siyâset ve idâre ile ilgili görüşlerini ağırlıklı olarak *et-Tedbirâtü'l-Îlâhiyye fi İslâhi'l-memleketi'l-insaniyye* ve *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fi marîfeti'l-esrâri'l-mâlikiyye ve'l-mülkiyye* isimlerindeki iki eserinde ele alır. Bu iki eserden ilki bir cildten müteşekkil olup büyük ölçüde insan ve yönetimi ile ilgilidir. İkincisi ise İslâm'ın temel konuları ile ilgili 37 sifirden/defterden oluşan ansiklopedik bir eserdir. *El-Fütûhât* Türkçe'ye 18 cilt olarak tercüme edilmiştir. Ağırlıklı olarak bu iki eserdeki görüşlerinden yola çıkarak onun siyaset ve idare anlayışını tahlil etmeye çalıştık. Fakat görebildiğimiz kadarıyla diğer eserlerinde de bu konuda epeyi malzeme bulunmaktadır. Çalışmamızın sonuç kısmında konuyla ilgili esâs tespitlerimizi şu şekilde maddelendirebiliriz.

İbnü'l-Arabî siyaset ve yönetimle ilgilenen ve bu alanla ilgili farklı teoriler geliştiren bir isimdir. Geliştirdiği teorilerin pratiğini uygulama fırsatı bulmuştur. Yüzlerce eser kaleme alan bir isim olan İbnü'l-Arabî siyaset ve idare ile ilgili müstakil bir eser kaleme almıştır. İslâm düşüncesi tarihinde ahkâm-ı sultâniyye, siyâset-nâme, âdâbü'l-mülûk nasihatü'l-mülûk, tuhfetü'l-mülûk, enisü'l-mülûk, ahlâku'l-mülûk gibi riyâset ve siyâset ile ilgili yüzlerce eser kaleme alınmıştır. Fakat İbnü'l-Arabî *et-Tedbirâtü'l-Îlâhiyye fi İslâhi'l-memleketi'l-insaniyye* isimli eseriyle bu geleneğe yeni bir çığır açmıştır. İbnü'l-Arabî bu eseriyle İslâmî yönetim anlayışına ve bu tür eser geleneğine farklı bir bakış açısı kazandırmıştır.

İbnü'l-Arabî siyaset ve yönetim anlayışını tevhid merkezli, varlık mertebeleri çerçevesinde geliştirmiştir. İbnü'l-Arabî siyaseti şehâdet ve gayb âlemindeki yansımalarıyla birlikte ele almakta, bu alanı mânâ âlemleriyle irtibatlandırmaktadır. Yani bir bakıma yeryüzünü gökyüzünün bir yansıması olarak değerlendirmektedir.

İbnü'l-Arabî bu âlem ile ilgili siyaset nazariyelerini oluştururken Allah'ın sîfât ve esmâsından, bu esmâ ve sîfât arasındaki ilişkilerden ve hiyerarşiden yola çıkar. İbnü'l-Arabî'ye göre "Varlık Bir'dir." Çok basitmiş gibi

görülen bu hüküm cümlesi ayrıntılarıyla ele alındığında hem çok kompleks hem çok basit olark görülebilmektedir. İbnü'l-Arabî'ye göre “Bir” olan vücûd; vahdetten kesrete, latâfetten kesâfete, icmâlden tafsîle, Hakk'tan halka, gaybtan şehâdete, bâtından zâhire doğru bir seyir izlemektedir. Bu seyir tek bir varlık dairesi içerisinde seyretmektedir. Ayrıca bu varlık dairesinin dışında başka herhangi bir dâire de yoktur.

Cenâb-ı Hakk çok sayıda sıfâta sahiptir. Bu sıfatlar sonsuz derecede isimler ve nisbetler oluşturmaktadır. Cenâb-ı Hak nâ-mütenâhî olan isim ve nisbetlerle sonsuz olan kâinâtı sevk ve idâre etmektedir. Yani, küreden zerreye kadar her şeyin ama her şeyin, her insanın her hareketinden tutun, her kurum ve kuruluşun varlığı ve oluşumuna kadar, hatta her yağmur ve her kar tanesine varıncaya kadar her şeyin mutlaka Cenâb-ı Hakk'ın sıfâtı, esmâsı ve nisebiyle küllî irtibâtı mevcuttur. Tabiatıyla bu küllî irtibât söz konusu olunca dünyadaki siyâsî hareketlerin, devletlerin, yöneticilerin ilgili sıfât ve esmâ ile alakadâr olmaması mümkün değildir.

İbnü'l-Arabî'nin siyaset anlayışının iki ana eksen üzerine kurulu olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan biri Zât-Sıfât ve Esmâ merkezli olup varlık mertebelerinin ilk üç mertebesi ile alakadardır. Bir diğeri Rûh-Beden ve Nefs merkezli olup varlığın son üç mertebesi ile ilgilidir.

İbnü'l-Arabî'ye göre siyaset ilmi bazı kulların kalbine ilkâ edilen ilâhî-nebevî-hikemî bir ilimdir. Kalplerine hikmet ilkâ edilen kişiler bu ilimler çerçevesinde kanunlar, yasalar oluştururlar ve halkın; can, mal ve namuslarını güven altına alırlar.

Allah'ın tüm isimleri kâinatta hüküm-fermâdır. Fakat siyâsî nizâm ve intizâm ile yakından alakadar olan isimleri er-Rab, el-Müdebbir ve el-Mufassıl gibi bazı özel isimleridir. İbnü'l-Arabî devlet vb. kurumları şahs-ı mânevî olarak kabûl eder, bu kurumları yönetmede “nâmûs” ve “câsûs” gibi iki önemli istilâhtan yola çıkar. Nâmûs doğruya ve hayra götüren her türlü yasa ve kural, câsûs da yanlış ve şerre götüren her türlü kötü amel ve anarşidir.

İbnü'l-Arabî devlet vb. kurumların oluşum safhalarını esmâ-i ilâhiyye arasında bulunan ilişki ve hiyerarşi üzerinden okur. Ona göre esmâ-i ilâhiyye mabeyninde var olan iş bölümü yapma, danışma-dayanışma, esmâ arasındaki hiyerarşi olduğu gibi devlet vb. kurumlar arasında da mevcuttur. Nitekim ontolojik açıdan sağlam esâslara dayanan devletler bu minvâlde kurulmuşlardır. Benzeri bir gelişimi hem ideolojik hem ulusal hem de etnik esaslı devletlerde gözlemek mümkündür. Her varlığın özünde belli ölçüde var olan yaratıcı güç en başta bir kuvvet ve kudretinin farkına varır ve bu güç kuvvet ve kudreti çerçevesinde bir irâde beyân eder, zamanla bu irâde beyânını bir bilene danışmak ister. Yaratıcı (el-Bârî) olan zât, Güç Yeteceği (el-Kâdir), İrâde Beyânı (el-Mürîd), Bilgi Kâbiliyyeti (el-Âlim) ve tüm talepleri cem'etme gücünü elinde bulunduran Egemen Güce (yani Allah'a) bildirir. Egemen gücün himâyesinde birliği sağlama (el-Vâhid), bu birliğin sözcüsü olan Devlet Sözcüsü-Basın Yayın Kurumu (el-Mütekellim), Devlet Sözcüsünün açıkladığı kuvvetler ayrılığı ve bunların eğitimi (el-Müdebbir ve el-Mufassıl, er-Rabb) devlet vb. kuruluşların temel ihtiyaçları ve kurucu unsurlarıdır.

İbnü'l-Arabî'ye göre bir devlette bulunması gereken bir güç de muhalefet gücüdür. İbnü'l-Arabî muhalefet gücünü ele alırken Cenâb-ı Hakk'ın karşılıklı dizilen isimleri üzerinden okur (el-Hâdî ve el-Mudîll, en-Nâfî ve ed-Dârr, el-Bâsıt ve el-Kâbid gibi). İbnü'l-Arabî'ye göre Cenâb-ı Hakk'ın el-Hâdî ism-i şerifinin mazhar-ı etemmi Hz. Peygamber (s.a.v.) iken el-Mudîll ism-i şerifinin mazhar-ı etemmi İblîs'dir. Her iki tarafın idareciler ve halk arasında taraftarları bulunmaktadır. Binâenaleyh kurulan devletler ve yönetimler herhangi bir şekilde bu tarafların birisinde yer alır. İbnü'l-Arabî'ye göre devletler ve idâreciler Allah'ın ahlâkıyla ahlâklandıkları kadar mutlu, huzurlu iken aksi şekilde bu ahlaktan uzak durdukları kadar da mutsuz ve huzurdan uzak olurlar.

İbnü'l-Arabî'ye göre esmâ içerisinde baş imâm olan isim "Hayy" ism-i şerîfi kâinâtın, dolayısıyla insanın ve tüm yönetimlerin aslıdır. Zîrâ hayat olmadan varlık söz konusu olamaz. Ona göre hayat sıfatı her varlıkta bir şekilde sâridir ve her şeyi kuşatmış durumdadır, hayatın irtibât içerisinde

olmadığı hiçbir varlık yoktur. Binâenaleyh devlet vb. kurumların birinci vazîfesi vatandaşlarının cânlarını muhâfaza etmektir.

İbnü'l-Arabî sıfât ve esmânın belli bir hiyerarşiye sahip olduğunu belirtir. Ona göre hiyerarşide en üst sırada “ümmehât-ı esmâ” denilen isimler bulunmaktadır. İbnü'l-Arabî'ye göre bazı isimler diğer bazı isimlerden daha güçlüdür. Tabiatıyla durum böyle olunca pekâlâ diğerlerinin önüne geçebilir, onları sınırlandırabilir.

İbnü'l-Arabî'nin siyaset ile ilgili görüşlerini ortaya koyarken istifâde ettiği bir diğer teori de “tevhîd-i ef'âl, tevhîd-i sıfât ve tevhîd-i zât” kavramları ekseninde geliştirdiği bir tevhîd teorisidir. İbnü'l-Arabî'ye göre sâlik seyrinin ilk başlarında kâinatta gerçekleşen bütün fiilleri Cenâb-ı Hakk'a nispet edebilme yeteneğine sahip olmalıdır. Yani sâlik gerçekleşen her türlü fiilde, hayırlısında ve şerlisinde Hakk'ın birlik tecellilerini görebilmelidir. İbnü'l-Arabî'nin tevhîd-i ef'âl anlayışı 1960'lardan sonra üçüncü kuşak kuantum fizikçilerinin ortaya koymaya başladığı “süper-determinizm” anlayışı ile benzeşmektedir. Küllî irâde çerçevesinde değerlendirebileceğimiz süper-determinizmi gözlemleyen düşünürler insânın mutlak hür irâde sahibi bir varlık olmadığını, insanın gücünün her şeye yetmediğini ve her şeyi bilemediğini dillendirir. Süper-deterministler, her hesap ve kitap yapan gücün üstünde başka hesap ve kitap yapan bir gücün olabileceğini düşünürler. Fiziksel ve kimyasal deneylerde tespit edilen bilinemeyen etkenler ictimâî hayatta ve insanlık tarihinde de olduğu gibi geçerlidir. Bin yıllık plan yapabilecek derinlikte olan süper güçler yaptıkları planlamalarında çok ilginç hesapta olmayan çok iyi planlanmış projelerle karşılaşabilmektedir.

İbnü'l-Arabî, Ehl-i Sünnet ulemâsının ekserisi gibi, Sultan'ı Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak görür. Ona göre zâhirde sultan hüküm veriyor gibi gözükse de aslında perde arkasında bu hükmü veren Allah'dır.

İbnü'l-Arabî zübde-i âlem olması hasebiyle insânı bir “memleket/ülke/vatan” olarak görür. Ona göre Rahmân'ın sureti üzere yaratılan insan kendi nefsini sevk ve idâre ederken tıpkı bir devlet idâresi gibi nefsini de

bir siyâset üzere idâre etmelidir. Yani kendini idâre edebilen, kontrol altına alabilen kişi âlemi de idare edebilir. Rûh, beden ve nefisten müteşekkil olan insan hey'etinde; sultan, vezir, halk-tebâ, başkent, ordu, düşmân mesâbesinde olan unsurları mevcuttur. Benzeri unsûrlar insan nefsinde olduğu gibi tüm insânların bir tür olarak beraber yaşadığı âlemde de mevcuttur. İbnü'l-Arabî burada insanı; cismen küçük, mânen büyük, kâinâtı ise; cismen büyük, mânen küçük âlem olarak görür. İbnü'l-Arabî'ye göre insan kâinatın göz bebeği mesabesindedir ve kâinatta olan her şeyi ihâta edebilecek vüs'atte yaratılmıştır. Onun bu vüs'ati kendisinin tek başına bir memleket olduğunu göstermektedir.

İbnü'l-Arabî'ye göre insan rûhu hem yeryüzünde hem de beden memleketinde halîfe ve sultandır. Ona göre halîfenin idâre makâmı Allah'ın arşıdır. Halîfenin kendisi ise varlık dâiresinin merkezidir. Allah Teâlâ bu halîfeyi yarattığında ona bir şehir (beden) binâ etmiş, raiyyetini ve erbâb-ı devletini burada iskân eylemiştir. Hak Teâlâ halîfeye tahsis edilen bu şehirde müstesnâ bir yerde "kalb" denilen bir saray inşâ etmiştir. Kalb sarayı beden mülkünün merkezi konumundadır ve bu yer en güçlü şekilde korunması gereken mahaldir. İbnü'l-Arabî eserlerinde bu güç dengesinden yola çıkarak nefis terbiyesini ve gerekliliğini uzun uzun izâh eder. Ona göre nefis terbiyesi gören kişiler kendilerini iyi yönetebildiği gibi kâinâtı da yönetebilir. Zîrâ her iki âlem de birbirine benzer özelliklerde yaratılmıştır.

İbnü'l-Arabî'ye göre Cenâb-ı Hak şehâdet âlemini yönetirken; yeri geldiğinde melekleri yeri geldiğinde peygamberleri, yeri geldiğinde velîleri veya başka varlıkları istihdâm eder. Cenâb-ı Hak bu âlemi sevk ve idârede Ricâlullah/Allah'ın adamları denilen bir kısım özel adamlarını aracı olarak kullanır. İbnü'l-Arabî, vâlîliği/yöneticiliği nübüvvet ve velâyet ile ilişkilendirir. Ona göre resûller, nebîler, kutublar ve velîler; dünyayı idâre eden sultanlar, valiler, kâdılar vb. idârecilerle sıkı irtibât içerisindeyler. Hatta bazı nebîler ve resûller aynı zamanda halîfe de olabilirler. İbnü'l-Arabî'ye göre velîler, vâlîlerle irtibâtları sâyesinde dünyayı idâre etmede öncüdürler. Sûfî anlayışa göre Cenâb-ı Hak, şehâdet âleminin mâddî ve mânevî nizâmı için bazı kullarını muvazzaf kılmıştır. Bu kullar arasında bir hiyerarşi söz

konusudur. Kutub (Gavs), imâmân, aktâb-ı erbaa, revâsî, evtâd, nûkabâ, nücebâ, büdelâ, ahyâr, umed gibi mertebeleri bulunmaktadır. İbnü'l-Arabî ricâlullahın bazen açık bir şekilde bazen de gizli bir şekilde dünyayı yöneten idârecilerle görüştüğünü ve onları yönlendirdiğini iddia eder. O, bu minvâldeki görüşleriyle idarecilerin Allah'ın yeryüzündeki gölgeleri olduğu tezine katılım sağlar. Ona göre hem adil idâreciler hem zâlim veya kafir idareciler bu gölgelik vazifesini deruhte ederler. Adil yöneticiler Cenâb-ı Hak'ın cemâlî esmâsına mazhar olurken zâlim ve kafir idareciler ise daha çok celâlî isimlerin zuhûr mahallî olurlar.

İbnü'l-Arabî'ye göre siyaset ilmi kalplere ilkâ edilen ilimlerdendir. Fakat bu ilkâ iki farklı alandan/sahadan olabilmektedir. Rahmân velî kullarına, Şeytân da kendi kullarına gizliden bilgi ilkâ eder. Bu ilkâ çerçevesinde devlet veya benzeri kurumları idare eden şahıs ve grublar bulunmaktadır.

İbnü'l-Arabî'nin siyaset ile ilgili ortaya koyduğu tezlerine baktığımızda bunların arasında bazı ortak noktalarının olduğunu görüyoruz. Bu ortak noktalar içerisinde en göze çarpanı tezlerin merkezinde “tevhîd anlayışı”nın olması ve bu anlayış çerçevesinde bir çeşit monarşi'nin söz konusu olmasıdır. Bahsini ettiğimiz monarşi bazı yönleriyle mutlak monarşi'yi andırsa da ayrıntılarıyla ele aldığımızda bunun bilinen monarşilerden çok farklı olduğu söylenebilir. İbnü'l-Arabî ilgili tüm nazariyelerinde “iki başlılık” durumuna net bir şekilde karşı çıkar. İbnü'l-Arabî, şu şehâdet âleminde, yani şu dünya hayatında oluşacak herhangi bir çift-başlılık esnâsında mutlaka başlardan birisinin öldürülmesi gerektiğini ifâde eder. İbnü'l-Arabî'nin eserlerine baktığımızda ilk bakışta tevhîd esaslı teokratik-monarşik bir devlet anlayışına sahip olduğunu düşünülebiliriz. Fakat bu tespiti yapmak ve günümüz devlet anlayışlarıyla kıyaslamak çok da basit bir ameliye değildir. Nitekim günümüz devlet yönetimlerine baktığımızda yönetim tarzlarında insan unsurunun karakteri ve eğitiminin oldukça önemli olduğunu görüyoruz. Yasaları konuşuran, uygulayan insan unsûrudur. Günümüzde gerçekleştirilen seçimler, bireylerin bir başkanda temsîli, cumhuriyet gibi yönetim tarzları insan unsûru sâyesinde fazîlet veya rezîlet üzere olabilirler. Yani bir yönetim şekli sâlih/uygun insan unsuru sâyesinde adâlet üzere olabileceği

gibi tâlih/uygun olmayan insan sâyesinde de zulüm üzere olabilir. Örneğin monarşiyle adâlet sağlanabildiği gibi demokrasi ile de adâlet sağlanabilir. Burada önemli olan bu yönetim şekillerini ikâme eden yönetici insan ve karakterleridir. Tıpkı günümüzde fazîlet rejimleri olarak bilinen demokrasilerin ve cumhuriyet yönetimlerinin mütehakkim davranıp diktatöryel bir şekilde halkı kendi suçlarına ortak kılmaları gibi.

İbnü'l-Arabî'nin yönetim ile ilgili öne sürdüğü bir diğer önemli prensip de İslâm âleminde genel kabul gören “Zâlim dahî olsalar Halîfelere karşı çıkılmayacağı” prensibidir. Bir kısım fırka ve bir kısım ulemâ bu prensibi çok tehlikeli görürken İbnü'l-Arabî bunun tam tersine onların bu konudaki fikirlerini büyük bir tehdit olarak görür.

İbnü'l-Arabî devlet kurumları ve yöneticileri arasındaki hiyerarşiye ve hiyerarşinin korunmasına oldukça önem verir. Ona göre devletin devamı ve halkın refâhı için sultana riâyet şarttır. İbnü'l-Arabî'nin burada ısrarla vurguladığı şey sultana itaatın Allah'a itaat oluşudur. Ona göre yöneticilere itaat edilirken onların şahsiyetleri esas alınmamalı, perde arkasında duran Allah'ın isteği ve murâdı esas alınmalıdır. İbnü'l-Arabî'ye göre bir makama gelen kişi o makama lâyük olan biri gibi durmasa da makâmın arkasında Allah olduğundan dolayı emrine itaat vâcibdir. O açıdan her sultan saygıya ve itaate şâyandır. Çünkü hakîkatte Allah'tan başka güç ve kuvvet yoktur (Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billah.) İbnü'l-Arabî sultânlanlara saygının fütüvvet/delikanlılık özelliği olduğunu ifade eder. Ona göre iyi bir vatandaş sultâna ve makâmına karşı olabildiğince saygılı olmalıdır. İbnü'l-Arabî'ye göre bir lider tutum ve davranışlarıyla kendini sultan tayin edebildiği gibi kendini bu görevden de azlettirebilir. Sultan üzerine düşeni yapmadığında kendi kendisini azletmiş sayılır.

İbnü'l-Arabî'ye göre dünyayı yöneten kişiler Müslüman kişilikler olmalıdır. Bunun nedeni de Allah'a teslim olmayan kişinin, yani Müslümân olmayanın nefsini yenememesidir. Dünyayı adâletle yönetecek kişi ancak Müslümân kişi olur. İslâm dışındaki bir inanç nefsi terbiyeye kâbil değildir.

İbnü'l-Arabî'nin siyaset ve yönetim anlayışı tevhîd ve İslâm dîni merkezlidir. Onun nazarında etnik grup, mezhebî tâife, dil-kültür grupları vb. tâlî derecedeki kesret âlemine âit özellikler bir devletin nirengi noktaları olamaz. Onun bu şekildeki bakış açısı pek çok İslâm Devletinin politikası haline gelmiştir.

İbnü'l-Arabî yaşadığı dönemde Eyyübî Sultanları ve Anadolu Selçuklularını Sultanları ile yakın irtibât içerisinde olmuştur. Eyyübîlerin haçlılara karşı olan mücâdelesini takdîrle karşılamış ve Anadolu Selçuklu Sultanlarına da “Onlara karşı sakın tâvizkâr davranmayın, haçlılarak karşı gerekli tedbîrleri alın!” tavsiyesinde bulunmuştur.

İbnü'l-Arabî'nin kadîm siyâset düşüncesinde yer alan bazı teorilere katıldığını görüyoruz. *el-Fütûhât*'ında İslâm düşüncesinde Adâlet Dâiresi olarak bilinen ve İslâm öncesi İnan ve Yunan medeniyetlerinde karşılığı olan adâlet döngüsünü aktarır ve bu döngüyü doğru bulduğunu söyler.

İbnü'l-Arabî'nin devlet yöneticisinde aradığı en büyük özellik dînî emirlere riâyet ve dînî değerleri muhâfaza etmektir. O, görüştüğü ve tanıştığı tüm devlet adamlarını bu konuda uyarma ihtiyacı hissetmiştir.

Kaynakça

- Addas, Claude. *İbnü'l-Arabî: Kibrît-i Ahmer'in Peşinde*. çev. Atila Ataman. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004.
- Alkış, Abdurrahim. "Vaahdet-i Vücûd Âriflerine Göre Eimme-i Seb'a (Ümmehât-ı Esmâ) İmâmü'l-Eimme ve Cenâb-ı Hakk'ın Sayısız İsimleri". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 9/31 (2010), 233-259.
- Câmî, Ebu'l-Berekât Nüreddin Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed Câmî. *Nakdu'n-nusûs fi şerhi Nakşi'l-Fusûs*. thk. William Chittick. Tahran: Müessesesi-i Mütalaat ve Tahkikat-ı Ferhengi, 2. Basım, 1992.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Huccetülislâm Muhammed b. Muhammed Gazzâlî. *el-Maksadü'l-esnâ fi şerhi maânî esmâi'l-lahi'l-hüsnâ*, thk. Fadluhu Şehâde. Beyrût: Dârü'l- Meşrik, 2. Basım, 1971.
- Hemida, Doha Tazi. "A Sufi Conception of Order: Ibn 'Arabî's Discourse on Governance". *Journal of İslamic Studies* 35/1 (2024), 46-81.
- İbn Arabî, Muhyiddin. *et-Tedbîrâtü'l-İlahiyye fi İslâhi Memleketi'l-İnsâniyye Tercüme ve Şerhi*. çev. Ahmet Avni Konuk. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- İbn Arabî. *Divine Governance of the Human Kingdom*. çev. Tosun Bayrak. Louisville: Fons Vitae Publishing, 1997.
- İbn Arabî. *Fütûhât-ı Mekkiyye*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.
- İbn-i Berrecân, Ebu'l-Hakem Abdusselâm b. Abdurrahman b. Muhammed b. Berrecân. *Şerhu esmâi'l-lâhi'l-hüsnâ= Sarh asma'Allah al-husna (comentario sobre los nombres mas bellos de dios)*. hzr. Purificació de la Torre. Madrid: Cooperación Española, Agencia Española de Cooperación Internacional (el-Vekaleti'l-İsbaniye li't-Teavünü'd-Devli), 2000.
- İbnü'l-Arabî, Ebu Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali İbnü'l-Arabî. *el-Fütûhât el-Mekkiyye*. hzr. Ahmed Şemseddin. Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2011.
- İbnü'l-Arabî, Ebu Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali İbnü'l-Arabî. *Kitâbü inşâi'd-devâir*. La Production Des Cercles, Paul Fenton-Maurice Gloton, texte arabe établi par H. S. Nyberg, Philosophie Imaginaire, éditions de l'éclat, Paris: 1996.
- İbnü'l-Arabî, Ebu Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali İbnü'l-Arabî. *Keşfü'l-ma'nâ an sirri esmâi'l-lahi'l-hüsnâ*. thk. Pablo Beneito. Kum: Neşr-i Bahşâyiş, basım eksik, 1419.
- İbnü'l-Arabî, Ebu Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali İbnü'l-Arabî. *Tedbirat-ı İlahiyye Tercüme ve Şerhi*. çev. Ahmed Avni Konuk. yay. haz. Mustafa Tahralı. İstanbul: İz Yayıncılık, 1992.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali İbnü'l-Arabî. *Füsusu'l-hikem*. hzr. Mahmud Erol Kılıç - Abdurrahim Alkış. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. thk. Mahmûd Matarcî. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1994.

- Kartal, Abdullah. "İbnü'l-Arabî'ye Göre Velâyet-Nübüvvet Bağlamında Tasavvuf-Siyâset İlişkisi: Manevî Otorite ve Maddî İktidâr". *Tarihten Günümüze Sûfî-Siyâset İlişkileri*. ed. Salih Çift-Takyettin Karakaya. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020.
- Kartal, Abdullah. "İbnü'l-Arabî'ye Göre Velâyet-Nübüvvet Bağlamında Tasavvuf-Siyaset İlişkisi: Manevî Otorite ve Maddî İktidar". *Tarihten Günümüze Sûfî - Siyaset İlişkileri*. ed. Salih Çift ve Takyettin Karakaya. 203-226. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020.
- Kâşânî, Abdürrezzâk b. Ebî'l-Ganâim b. Ahmed el-Kâşânî. *Istîlâhâtü's-sûfiyye*. thk. Muhammed Kemâl İbrâhîm Câfer. Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1981.
- Konuk, Ahmed Avnî. *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. hzr. Mustafa Tahralı vd. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Konuk, Ahmed Avnî. *Mesnevî-i Şerif Şerhi*. hzr. Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004.
- Mûsulî, Ebü'l-Meâlî Muhammed b. Mansûr b. Hubeş. *Temsilü'l-mü'mini bi'l-medîne*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, 4875), 125-127 vr.
- Öteleş, Zeliha. *Ahlâk ve Siyaset Felsefesi Açısından Sırru'l-Esrâr ile Tedbîrât-ı İllâhiyye'nin Karşılaştırılması*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Öztürk, Özkan. "Osmanlı Siyaset Düşüncesi ve İbnü'l-Arabî: et-Tedbîrâtü'l-İllâhiyye Üzerinden Bir Okuma". *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf*. ed. Ercan Alkan ve Osman Sacid Arı. 745-766. İstanbul: İSAR Yayınları, 2018.
- Öztürk, Özkan. "Osmanlı Siyâset Düşüncesi ve İbnü'l-Arabî: et-Tedbîrâtü'l-İllâhiyye Üzerinde Bir Okuma". *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf*. ed. Ercan Alkan-Osman Sacid Arı. İstanbul: İsar Yayınları, basım eksik, 2018.
- Öztürk, Özkan. "Ruha Gelen Elçiler: et-Tedbîrâtü'l-İllâhiyye'de Karakter Onarımı". *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*. ed. Yavuz Ünal vd. 2/443-455. Ordu: Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016.
- Öztürk, Özkan. "Tasavvufî Düşüncede İlahî İsimlerin Fiilleri Olarak Siyaset". *Teklif: 2 Aylık Düşünce Dergisi* 7, (2023), 136-146.
- Öztürk, Özkan. *Siyaset ve Tasavvuf Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Tasavvufun Tezahürleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Öztürk, Özkan. *Tasavvuf Geleneğinin Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Tezâhürü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Taşköprizâde Ahmed Efendî. *Risâle fî beyâni esrâri'l-ḥilâfeti'l-insânîyye ve's-salṭanatı'l-ma'nevîyye*. İstanbul: Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, 2098, vr. 88-114; Nuruosmaniye Ktp., 4902/5, vr. 28-45.

